

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

4. The Collection of the Numerical Discourses -
Subcommentaries (4. Aṅguttara Nikāya - Tīkā)

03. Subcommentary on the Book of the Threes (03. Tikanipāta-
tīkā)

2. The Second Fifty (2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ)

PaliVerse

4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries

03. Subcommentary on the Book of the Threes

2. Dutiyapaṇṇāsakam

1. Brāhmaṇavaggo

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa paṭhame jarājiṇṇāti jarāvasena jiṇṇā, na byādhiādīnaṃ vasena jiṇṇasadisattā jiṇṇā. Vayovuddhāti vayaso vuddhippattiyā vuddhā, na sīlādivuddhiyā. Jātimahallakāti jātiyā mahantatāya cirarattaññutāya jātimahallakā. Tayo addhe atikkantāti paṭhamo, majjhimo, pacchimoti tayo addhe atītā. Tatiyaṃ vayaṃ anuppattāti tato eva pacchimaṃ vayaṃ anuppattā. Akatabhayaparittāṇāti ettha bhayaparittāṇanti duggatibhayato parittāyakaṃ puññaṃ, taṃ akataṃ etehīti akatabhayaparittāṇā. Patiṭṭhākammanti sugatisaṅkhātappatiṭṭhāvahaṃ kammaṃ. Upasaṃhariyatīti sampāpīyati. “Upanīyatī”ti vuttaṃ, kiṃ kena upanīyatīti āha “ayañhi jātiyā jaraṃ upanīyatī”tiādi. Ayanti loko. Jāto na jātabhāveneva tiṭṭhati, atha kho tato paraṃ jaraṃ pāpīyati, jarāya byādhiṃ pāpīyati. Evaṃ parato paraṃ dukkhameva upanīyati.

Tāyanaṭṭhenāti rakkhanaṭṭhena. Nilīyanaṭṭhenāti nilīnaṭṭhānabhāvena. Patiṭṭhānaṭṭhenāti patiṭṭhānabhāvena. Avassayanaṭṭhenāti avassayitabbabhāvena. Uttamagativasenāti paramagatibhāvena.

Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutiye bhajitabbatṭhena paresaṃ bhājitabbatṭhena bhājanaṃ, bhaṇḍakaṃ.

Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3-4. Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā

54-55. Tatiye yesaṃ rāgādīnaṃ appahānena purisassa attabyābādhādīnaṃ sambhavo, pahānena asambhavoti evaṃ rāgādīnaṃ pahāyako ariyadhammo mahānubhāvatāya mahānisaṃsatāya ca sāmaṃ passitabboti sandiṭṭhiko. Iminā nayena sesesu padesupi yathārahaṃ nīharitvā vattabbo. Saddattho pana visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu vuttanayena veditabbo. Catutthaṃ uttānatthameva.

Aññatarabrāhmaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame na kālantare pattabbanti yadā saccappaṭivedho, tadā eva laddhabbattā na kālantare pattabbaṃ. Maggaññaṇena upanetabbattā upaneyyaṃ. Upaneyyameva opaneyyikanti āha “paṭipattiyā upagantabba”nti.

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chaṭṭhe ācariyapācariyānanti ācariyānampi ācariyānaṃ. Nirantaraphuṭo nerayikasattehi nirayagāmikamassa kārakānaṃ bahubhāvā. Ubhayampetanti yathāvuttaṃ atthadvayaṃ. Ghananivāsanti gāmānaṃ ghanasannivāsataṃ. Ekanteneva adhammoti ayonisomanasikārahetukattā anattahetutāya ca niyameneva adhammo. Na adhammarāgoti adhippetoti paraparikkhāresu rāgo viya na mahāsāvajjoti katvā vuttaṃ. Tathā hi sakasakaparikkhāravisayo rāgo visamalobho viya na ekantato apāyupattijanako. Paraparikkhāresu uppajjamānassa mahāsāvajjatāya adhammarāgatā. Lobhassa samakālo nāma natthi kāyaduccaritādīnaṃ viya ayonisomanasikārasamuṭṭhānattā. Esāti eso pāpadhammo. Samalobho visamalakkhaṇābhāvato. Tathā hi taṃsamūṭṭhāno payogo micchācāroti na vuccati. Avatthupaṭisevanasaṅkhātenāti yaṃ lokiyasādhusamanuññātāṃ rāgassa vatthuṭṭhānaṃ, tato aññasmiṃ vatthusmiṃ paṭisevanasaṅkhātena.

Vividhasassānanti sālīvīhiādinānappakārasassānaṃ. Dussassanti paccayadūsenā dūsitāṃ sassāṃ. Sampajjamāneti nipphajjanato pageva gabbhaparivuddhikāle. Pāṇakāti salabhādipāṇakā. Patantīti sassānaṃ matthake patanti. Salākāmattameva sampajjatīti vaḍḍhitvā gabbhaṃ gaheṭuṃ asamatthaṃ sampajjati. Teti vālaamanussā. Laddhokāsāti yakkhādhipatīhi anuññātattā laddhokāsā.

Palokasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame mahāvīpākanti ulārāphalaṃ bahuvipākaṃ. Dhammo nāma kathitakathā “atthaṃ dahati vidahatī”ti katvā. Anudhammo nāma paṭikathanaṃ “taṃ anugato dhammo”ti katvā. Saha dhammenāti sahadhammo, so eva sahadhammiko. Dhammasaddo cettha kāraṇapariyāyoti āha “sakāraṇo”ti. Vādassāti vacanassa. Anupāto anupacchā pavatti.

Paripantho tiṭṭhatīti pāripanthiko. Panthe ṭhatvā paresaṃ sāpateyyaṃ chindanato panthadūhanacoro. Yadi paccavekkhaṇaññaṃ, kathaṃ taṃ asekkhanti āha “asekkhassa pavattattā”ti. Itarānīti sīlakkhandhādīni. Sayampīti pi-saddo “asekkhassa pavattā cā”ti imamatthaṃ sampiṇḍeti.

Nibbisevanoti visevanarahito vigatavilomabhāvo. Na upaparikkhantīti na vicārenti. Jātiṃ nibbattiṃ yāti upagacchatīti jātiyo, jātoti attho. Tenāha “yattha katthaci kulajāte”ti.

Kevalīti kevalavā, pāripūrimāti attho. Tenāha “paripuṇṇabhāvena yutto”ti. Etaṃ kevalīti padaṃ. Abhiññāpāranti abhijānassa pāraṃ. Pariyantaṃ gatattā pāragū. Esa nayo sesapadesupī. Khettavinicchayasavanenāti “imehi sīlādiguṇasampannā sadevake loke puññassa khettaṃ, tadanñho na khetta”nti evaṃ khettavinicchayasavanena rahitā.

Vacchagottasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame durāsadāti durupasaṅkamanā. Garahā muccissatīti mayi evaṃ kathente samaṇo gotamo kiñci kathessati, evaṃ me vacanamattampi na laddhanti ayaṃ garahā muccissatīti. Paṇḍitāti paṇḍiccena samannāgatā. Dhīrāti dhisampannā. Byattāti paravādamaddanasamatthena veyyattiyena samannāgatā. Bahussutāti bāhusaccavanto. Vādinoti vādimaggakusalā. Sammatāti bahuno janassa sādhusammatā. Paṇḍitādiākāraparicchedanti tesam tevijjānaṃ paṇḍitākārādiākāraparicchedaṃ. Ākārasaddo kāraṇapariyāyo, paricchedasaddo parimāṇatthoti āha “ettakena kāraṇenā”ti.

Yathāti yenākārena, yena kāraṇenāti attho. Tenāha “yathāti kāraṇavacana”nti. “Dvīhipi pakkhehi”ti vatvā te pakkhe sarūpato dassento “mātito ca pitito cā”ti āha. Tesam pakkhānaṃ vasenassa sujātataṃ dassetuṃ “yassa mātā”tiādi vuttaṃ. Janakajanikābhāvena vināpi loke mātāpitusamaññā dissati, idha pana sā orasaputtavaseneva icchitāti dassetuṃ “saṃsuddhagahaṇiko”ti vuttaṃ. Gabbhaṃ gaṇhāti dhāretīti gahaṇī, gabbhāsayasaññito mātukucchippadeso. Yathābhuttassa āhārassa vipācanavasena gaṇhanato ahaḍḍanato gahaṇī, kammajatejodhātu.

Pitā ca mātā ca pitaro, pitūnaṃ pitaro pitāmahā, tesam yugo pitāmahayugo, tasmā “yāva sattamā pitāmahayugā pitāmahadvandā”ti evamettha attho daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dvandaṃ aggahetvā “yuganti āyuppamāṇaṃ vuccatī”ti vuttaṃ. Yuga-saddassa ca atthakathā dassitā “pitāmahoyeva pitāmahayuga”nti. Pubbapurisāti purisaggahaṇaṇcettha ukkaṭṭhaniddesavasena katanti daṭṭhabbaṃ. Evañhi “mātito”ti pālīvacanaṃ samatthitaṃ hoti. Akkhittoti akkhapo. Anavakkhittoti saddhathālipākādīsu anavakkhitto na chaḍḍito. Jātivādenāti hetumhi karaṇavacananti dassetuṃ “kena kāraṇenā”tiādi vuttaṃ. Ettha ca “ubhato...pe... pitāmahayugā”ti etena brāhmaṇassa yonidosābhāvo dassito saṃsuddhagahaṇikatākittanato. “Akkhitto”ti iminā kiriyāparādhābhāvo. Saṃsuddhajātikāpi hi sattā kiriyāparādhena khepaṃ pāpuṇanti. “Anupakkuṭṭho”ti iminā ayuttasaṃsaggābhāvo. Ayuttasaṃsaggañhi paṭicca sattā suddhajātikā kiriyāparādharahitāpi akkosam labhanti.

Tanti garahāvacanaṃ. Mante parivattetīti vede sajjhāyati, pariyāpuṇātīti attho. Mante dhāretīti yathāadhīte mante asammuṭṭhe katvā hadaye ṭhapeti.

Oṭṭhapahatakaraṇavasenāti atthāvadhāraṇavasena. Sanighaṇḍukeṭubhānanti ettha vacanīyavācakabhāvena atthaṃ saddaṅca khaṇḍati bhindati vibhajja dassetīti nikhaṇḍu, so eva idha kha-kārassa gha-kāraṃ katvā “nighaṇḍū”ti vutto. Kiṭati gameti kiriyādivibhāgaṃ, taṃ vā anavasesapariyādānato gamento pūretīti keṭubhaṃ. Vevacanappakāsakanti pariyāyasaddadīpaṃ, ekekassa atthassa anekapariyāyavacanavibhāvakanti attho. Nidassanamattañcetaṃ anekesampi atthānaṃ ekasaddavacanīyatāvibhāvanavasena tassa ganthassa pavattattā. Vacībhedaḍḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadasambandhapadatthādivibhāgato bahukappoti āha “kiriyākappavikappo”ti. Idaṅca mūlakiriyākappagantaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi mahāvisayo sataṣaṇṇaparimāṇo namācariyādīpakaraṇaṃ. Ṭhānakaraṇādivibhāgato nibbācanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etehīti akkharappabhedā, sikkhāniruttiyo. Etesanti catunnaṃ vedānaṃ.

Padanti catubbidham, pañcavidham vā padaṃ, taṃ padaṃ kāyatīti padako, teyeva vā vede padaso kāyatīti padako. Tadavasesanti vuttāvasesaṃ vākyam. Ettāvatā saddabyākaraṇaṃ vatvā puna “byākaraṇa”nti atthabyākaraṇamāha. Taṃ taṃ saddaṃ tadatthañca byākaroti byācikkhati etenāti byākaraṇaṃ, saddasatthaṃ. Āyatīṃ hitaṃ tena loka na yatati na īhatīti lokāyataṃ. Tañhi ganthaṃ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na uppādentī.

Asīti mahāsāvakāti aññāsikoṇḍañño, vappo, bhaddiyo, mahānāmo, assaji, nāḷako, yaso, vimalo, subāhu, puṇṇaji, gavampati, uruvelakassapo, nadīkassapo, gayākassapo, sārīputto, mahāmoggallāno, mahākassapo, mahākaccāno, mahākoṭṭhiko, mahākappino, mahācundo, anuruddho, kaṅkhārevato, ānando, nandako, bhagu, nandiyo, kimilo, bhaddiyo, rāhulo, sīvali, upāli, dabbo, upaseno, khadiravaniyarevato, puṇṇo mantāniputto, puṇṇo sunāparantako, soṇo kuṭikaṇṇo, soṇo koḷiviso, rādho, subhūti, aṅgulimālo, vakkali, kāḷudāyī, mahāudāyī, pilindavaccho, sobhito, kumārakassapo, raṭṭhapālo, vaṅgīso, sabhiyo, selo, upavāṇo, megghiyo, sāgato, nāgito, lakuṇḍakabhaddiyo, piṇḍolo bhāradvājo, mahāpanthako, cūḷapanthako, bākulo, kuṇḍadhāno, dārucīriyo, yasojo, ajito, tissametteyyo, puṇṇako, mettagu, dhotako, upasīvo, nando, hemako, todeyyo, kappo, jatukaṇṇī, bhadrāvudho, udayo, posalo, mogharājā, piṇḍiyoti ete asīti mahāsāvakā nāma.

Kasmā panete eva therā “mahāsāvakā”ti vuccantīti? Abhinīhārassa mahantabhāvato. Tathā hi dve aggasāvakāpi mahāsāvakesu antogadhā. Te hi sāvakaṇāmaññassa matthakappattiyā sāvakesu aggaḍhammādhigamena aggaṭṭhāne ʈhitāpi abhinīhāramahantatāsāmaññena “mahāsāvakā”tipi vuccanti, itare pana pakatisāvakehi sātisaṃyamaṃ mahābhinīhārā. Tathā hi te padumuttarassa bhagavato kāle katapaṇidhānā, tato eva sātisaṃyamaṃ abhiññāsamāpattīsu vasino pabhinnaṇṇapaṭisaṃbhidā ca. Kāmaṃ sabbeṇi arahanto sīlavisuddhiādiṇi sampādetvā catūsu satipaṭṭhānesu suppaṭiṭṭhitacittā satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā maggapaṭipāṭiyā anavasesato kilese khetvā aggaḍḍhale paṭiṭṭhahanti, tathāpi yathā saddhāvimuttato diṭṭhippattassa, paññāvimuttato ca ubhatobhāgavimuttassa pubbaḍḍhāgabhāvanāvisesasiddho maggaḍḍhāvanāviseso, evaṃ abhinīhāramahantatappubbayogamahantattā hi sasantāne sātisaṃyassa guṇavisesassa nipphāditattā sīlādīhi guṇehi mahantā sāvakaṇāmaññā mahāsāvakā. Tesū eva pana ye bodhipakkhiyadhammesu pāmokkhabhāvena dhurabhūtānaṃ sammādiṭṭhisāṅkappaḍḍhānaṃ sātisaṃyamaṃ kiccānubhāvanipphattiyā kāraṇabhūtāya tajjābhinīhārābhinīhaṭṭāya sakkaccaṃ niraṇṇaṃ ciraḍālasambhāvitāya sammāpaṭipattiyā yathākkamaṃ paññāya samādhismiṇca ukkaṭṭhapāramippattiyā savisesaṃ sabbaḍḍhāgabhāve ʈhitā, te sārīputtamoggallānā. Itare aṭṭhasattati therā sāvakaṇāmaññā matthake sabbasāvakānaṃ aggaḍḍhāvena aṭṭhitattā “mahāsāvakā”icceva vuccanti. Pakatisāvakaṇāmaññā pana abhinīhāramahantatābhāvato pubbayogamahantatābhāvato ca “satthusāvakā”icceva vuccanti. Te pana aggasāvakā viya mahāsāvakā viya ca na parimitā, atha kho anekasatā anekasahassā.

Vayatīti vayo, ādimajjhapiyosānesu katthaci aparikilamanto avitthāyanto te ganthe santāneti paṇetīti attho. Dve paṭisedhā pakatiṃ gamentīti dassetuṃ “avayo na hotī”ti vatvā tattha avayaṃ dassetuṃ “avayo nāma...pe... na sakkotī”ti vuttaṃ.

Idhāti imasmiṃ sutte. Etanti “vivicca kāmehi”tiādivaṇṇaṃ. Tatiyavijjādhigamāya paṭipattikkamo visuddhimagga sātisaṃyamaṃ vitthārito, tathā idha avattukāmatāya bhayaḍḍhavasuttādīsu viya saṅkhepato ca vattukāmatāya “dvinnāṃ

vijjāna''micceva vuttaṃ.

Vijjāti pubbenivāsappaṭicchādakassa mohakkhandhassa vijjanaṭṭhenapi vijjā. Moho paṭicchādakaṭṭhena tamoti vuccati tamo viyāti katvā. Kātabbato karaṇaṃ, obhāsova karaṇaṃ obhāsakaraṇaṃ, attano paccayehi obhāsabhāvena nibbattetabbaṭṭhenāti attho. Ayaṃ atthoti ayameva adhippetattho. Pasaṃsāvacananti tasveva atthassa thomaṇāvacanaṃ paṭipakkhavidhamanapavattivisesānaṃ bodhanato. Yojanāti pasaṃsāvasena vuttapadānaṃ atthadassanavasena vuttapadassa ca yojanā. Avijjā vihatāti etena vijjanaṭṭhena vijjāti ayampi attho dīpitoti daṭṭhabbaṃ. Yasmā vijjā uppannāti etena vijjāpaṭipakkhā avijjā, paṭipakkhatā cassā pahātabbabbhāvena vijjāya ca pahāyakabhāvenāti dasseti. Itarasmimpi padadvayeti ''tamo vihato, āloko uppanno''ti padadvayepi. Eseva nayoti yathāvuttayojanaṃ atidisati. Tatthāyaṃ yojanā - evaṃ adhigatavijjassa tamo vihato viddhasto. Kasmā? Yasmā āloko uppanno ñāṇāloko pātubhūtoti. Pesitattassāti yathādhippetatthasiddhippattiṃ vissaṭṭhacittassa, paṭhamavijjādhigamāya pesitacittassāti vuttaṃ hoti.

Vipassanāpādakanti iminā tassa jhānacittassa nibbedhabhāgiyatamāha. Vipassanā tivadhā vipassakapuggalabhedena. Mahābodhisattānañhi paccekabodhisattānañca vipassanā cintāmayañāṇasaṃvaḍḍhitattā sayambhuññābhūtā, itaresaṃ sutamayañāṇasaṃvaḍḍhitattā paropadesasambhūtā. Sā ''ṭhapetvā nevasaññānāsaññāyatanaṃ avasesarūpārūpajjhānānaṃ aññatarato vuṭṭhāyā''tiādinaṃ anekadhā arūpamukhavasena catudhātuvavatthāne vuttānaṃ tesāṃ tesāṃ dhātupariggahamukhānaṃ aññataramukhavasena ca anekadhāva visuddhimagge nānāyato vibhāvitā. Mahābodhisattānaṃ pana catuvīsatiakoṭisatasahassamukhena pabhedagamanato nānāyamaṃ sabbaññūtaññāṇasaṃnissayassa ariyamaggañāṇassa adhiṭṭhānabhūtaṃ pubbabhāgañāṇagabbhaṃ gaṇhāpentaṃ paripākaṃ gacchantāṃ paramagambhīraṃ saṇhasukhumataraṃ anaññasādhāraṇaṃ vipassanāñāṇaṃ hoti, yaṃ aṭṭhakathāsu ''mahāvajirañāṇa''nti vuccati. Yassa ca pavattivibhāgena catuvīsatiakoṭisatasahassappabhedassa pādakabhāvena samāpajjiyamānā catuvīsatiakoṭisatasahassasaṅkhā devasikaṃ satthu vaḷaṇjanakasamāpattiyo vuccanti, svāyaṃ buddhānaṃ vipassanācāro paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ dassito, atthikehi tato gahetabboti. Idha pana sāvakaṇaṃ vipassanācāraṃ sandhāya ''vipassanāpādaka''nti vuttaṃ.

Kāmaṃ heṭṭhimamaggañāṇāni pi āsavānaṃ khepanañāṇāni eva, anavasesato pana tesāṃ khepanaṃ aggamaggañāṇenevāti āha ''arahattamaggañāṇatthāyā''ti. Āsavavināsanatoti āsavānaṃ nissesāṃ samucchindanato. Āsavānaṃ khaye ñāṇaṃ āsavakkhayañāṇanti dassento ''tatra cetāṃ ñāṇa''nti vatvā ''khaye''ti ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento ''tattha pariyāpannattā''ti āha. Abhinīharatīti abhimukhaṃ nīharati, yathā maggābhisamayo hoti, savanaṃ tadabhimukhaṃ pavatteti. Idaṃ dukkhanti dukkhassa ariyasaccassa tadā bhikkhunā paccakkhato gahitabhāvadassanaṃ. Ettakaṃ dukkhanti tassa paricchiṇṇa gahitabhāvadassanaṃ. Na ito bhiyyoti tassa anavasesato gahitabhāvadassanaṃ. Tenāha ''sabbampi dukkhasacca''ntiādi. Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Asammohapaṭivedhoti ca yathā tasmīṃ ñāṇe pavatte pacchā dukkhasaccassa sarūpādiparicchede sammoho na hoti, tathā pavatti. Tenevāha ''yathābhūtaṃ pajānāti''ti. Dukkhaṃ samudeti etasmāti dukkhasamudayo. Yaṃ ṭhānaṃ patvāti yaṃ nibbānaṃ maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena kāraṇabhūtaṃ āgamma. Patvāti ca tadubhayavato puggalassa pavattiyāti katvā

vuttaṃ. Patvāti vā pāpuṇanahetu. Appavattinti appavattinimittaṃ. Te vā na pavattanti etthāti appavatti, nibbānaṃ. Tassāti dukkhanirodhassa. Sampāpakanti sacchikiriyāvasena sammadeva pāpakam.

Kilesavasenāti āsavaśaṅkhātakilesavaseṇa. Yasmā āsavānaṃ dukkhasaccapariyāyo tappariyāpannattā sesasaccānañca taṃsamudayādipariyāyo atthi, tasmā vuttaṃ “pariyāyato”ti. Dassento saccānīti yojanā. Āsavānañcettha gahaṇaṃ “āsavānaṃ khayaññāyā”ti āradhattā. Tathā hi “kāmasavāpi cittaṃ vimuccatī”tiādinā āsavavimuttisīseṇeva sabbakilesavimutti vuttā. “Idaṃ dukkhanti yathābhūtaṃ pajānāti”tiādinā missakamaggo idha kathitoti “saha vipassanāya koṭippattaṃ maggaṃ kathesi”ti vuttaṃ. Jānato passatoti iminā pariññāsacchikiriyābhāvanābhisaṃmayā vuttā. Vimuccatīti iminā pahānābhisaṃmayo vuttoti āha “iminā maggakkhaṇaṃ dassetī”ti. Jānato passatoti vā hetuniddeso. Yaṃ jānanahetu kāmasavāpi cittaṃ vimuccatīti yojanā. Dhammānañhi samānakālikānampi paccayapaccayuppannatā sahajātakotiyaṃ labbhati. Bhavāsavaggahaṇeṇeva ettha bhavarāgassa viya bhavadiṭṭhiyāpi samavarodhoti diṭṭhāsavassapi saṅgaho daṭṭhabbo.

Khīṇā jātītiādīhi padehi. Tassāti paccavekkhaṇaṇāssa. Bhūminti pavattiṭṭhānaṃ. Yenādhippāyena “katamā panassā”tiādinā codanā katā, taṃ vivaranto “na tāvassā”tiādimāha. Tattha na tāvassa atītā jāti khīṇā maggabhāvanāyāti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “pubbeva khīṇattā”ti. Na anāgatā assa jāti khīṇāti yojanā. Na anāgatāti ca anāgatabhāvasāmaññaṃ gahetvā lesena codeti. Tenāha “anāgate vāyāmābhāvato”ti. Anāgataviseso panettha adhippeto, tassa khepane vāyāmo labbhateva. Tenāha “yā pana maggassā”tiādi. Ekacatupañcavokārabhavesūti bhavattayaggahaṇaṃ vuttanayena anavasesato jātīyā khīṇabhāvadassanattamaṃ. Tanti yathāvuttaṃ jātiṃ. Soti khīṇāsavo bhikkhu.

Brahmacariyavāso nāma idha maggabrahmacariyassa nibbattanamevāti āha “parivuttha”nti. Sammādiṭṭhiyā catūsu saccesu pariññādikiccasādhanaṇasena pavattamānāya sammāsaṅkappādīnampi dukkhasacce pariññābhisaṃmayānugunā pavatti, itaresu ca saccesu nesaṃ pahānābhisaṃmayādivaseṇa pavatti pākaṭā eva. Tena vuttaṃ “catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisaṃmayavaseṇā”ti. Puthujjanakalyāṇakādayoti ādi-saddena sattasekhaṃ saṅgaṇhāti.

Itthattāyāti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthanti vuttaṃ hoti. Te pana pakārā ariyamaggabyāpārābhūtā pariññādayo idhādhippetāti āha “evaṃsoḷasavidhakiccabhāvāyā”ti. Te hi maggaṃ paccavekkhato maggānubhāvena pākaṭā hutvā upaṭṭhahanti, pariññādīsu ca pahānameva padhānaṃ tadatthattā itaresanti āha “kilesakkhayāya vā”ti. Pahīnakilesapaccavekkhaṇavaseṇa vā etaṃ vuttaṃ. Dutiyavikappe itthattāyāti nissakke sampadānavacananti āha “itthabhāvato”ti. Aparanti anāgataṃ. Ime pana carimakattabhāvasaṅkhātā pañcakkhandhā. Pariññātā tiṭṭhantīti etena tesam appatiṭṭhataṃ dasseti. Apariññāmūlakā hi patiṭṭhā. Yathāha “kabalīkāre ce, bhikkhave, āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷha”ntiādi. Tenevāha - “chinnamūlakā rukkhā viyā”tiādi.

Yassāti puthujjanassa. Tassa hi sīlaṃ kadāci vaḍḍhati, kadāci hāyati. Sekkhāpi pana sīlesu paripūrakārinova, asekkhesu vattabbameva natthi. Tenāha “khīṇāsavassā”tiādi. Vasippattanti vasībhāvappattaṃ. Suṭṭhu samāhitanti aggaphalasamādhinā sammadeva samāhitaṃ. Dhitisampannanti aggaphaladhitiyā samannāgataṃ. Maccuṃ jahitvā ṭhitaṃ āyatiṃ punabbhavābhāvato vuttaṃ. Kathaṃ punabbhavābhāvoti āha “sabbe pāpadhamme pajahitvā ṭhita”nti. Sabbassapi ñeyyadhammassa catusaccantogadhattā vuttaṃ “buddhanti catusaccabuddha”nti. Buddhasāvakāti sāvakabuddhā namassanti, pageva itarā pajā. Itarā hi pajā sāvakepi namassanti. Iti ettakena ṭhānena sammāsambuddhassa vasena gāthānaṃ atthaṃ vatvā idāni sāvakassapi vasena atthaṃ yojetvā dassetuṃ “atha vā”tiādi vuttaṃ. Sāvakopi gotamo mukhanibbattena sampattena sambandhena, yato sabbepi ariyasāvakā bhagavato orasaputtāti vuccantīti.

Nivussatīti nivāso, nivuttho khandhasantānoti āha “nivutthakkhandhaparampara”nti. Aveti, avedīti pāṭhadvayenapi pubbenivāsaññāṇassa kiccāsiddhiṃyeva dasseti. Ekattakāyaekattasaññibhāvasāmaññato vehapphalāpi ettheva saṅgahaṃ gacchantīti “cha kāmāvacare, nava brahmaloke”icceva vuttaṃ. Itare pana apacurabhāvato na vuttā. Ekaccānaṃ avisayabhāvato ca avacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Jāti khīyati etenāti jātikkhaya, arahattanti āha “arahattaṃ patto”ti. “Abhiññāyā”ti vattabbe yakāralopena “abhiññā”ti niddeso katoti āha “jānitvā”ti. Kiccavosānenāti catūhi maggehi kattabbassa soḷasavidhassa kicassa pariyosānena. Vositoti pariyosito, niṭṭhitoti attho. Moneyyena samannāgatoti kāyamoneyyādīhi samannāgato. Lapitaṃ lapatīti lapitalāpano. Attapaccakkhato ñatvāti iminā tesam vijjānaṃ paṭiladdhabhāvaṃ dīpeti.

Tikaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame deyyadhammassetaṃ nāmantī yāgaṃ karontena dātabbadeyyadhammaṃ sandhāya vadati tadaññassa pāliyaṃ deyyadhammaggaṇeneva gahitattā. Matakabhattanti mataka uddissa dātabbabbhattaṃ, pitupiṇḍanti vuttaṃ hoti. Varapurisānanti visiṭṭhapurisānaṃ, uttamapurisānanti attho. Sabbametaṃ dānanti yathāvuttabhedaṃ yaññasaddhādīdānaṃ.

Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

61. Dasame jiṇṇānaṃ hatthisālādīnaṃ paṭisaṅkharāṇaṃ puna pākatikakaraṇaṃ jiṇṇapaṭisaṅkharāṇaṃ, tassa kāraṇaṃ jiṇṇapaṭisaṅkharāṇakāraṇaṃ. Bāhirasamayeti satthusāsanato bāhire aññatitthiyasamaye. Sabbacatukkenātiādīsu sabbesu dvipadacatuppadādibhedesu pāṇesu ekekaṃ cattāro cattāro pāṇe vadhitvā yajitabbaṃ yaññaṃ sabbacatukkaṃ nāma. Sesesupi iminā nayena attho veditabbo. Yassa vā tassa vāti nissakke sāmivacananti āha “yasmā vā tasmā vā”ti. Evamassāyanti ettha assūti nipātamattanti āha “evaṃ santepi aya”nti.

Vaḍḍhentoti paṭṭhapento. Maggabrahmacariyassa ogadhaṃ mūlaṃ patiṭṭhābhūtaṃ brahmacariyogadhaṃ. Tenāha “arahattamaggasaṅkhātassā”tiādi. Ukkaṭṭhaniddesena cettha arahattamaggasseva gahaṇaṃ katanti daṭṭhabbaṃ.

Uttamaṃ paṭiṭṭhābhūtaṃ ārammaṇūpanissayaabhāvena.

Appēhi veyyāvaccakarādīhi attho etissāti appaṭṭhā ttha-kārassa ttha-kāraṃ katvā. Tenāha “yattha bahū”tiādi. Yatthāti yassaṃ paṭipadāyaṃ. Appo samārambho etassāti appasamārambho. Pāsaṃsāti pasasārahā. Etaṃ yeva kathāpessāmīti eteneva brāhmaṇena kathāpessāmi.

Soppenāti niddāya. Pamādenāti jāgariyādīsu ananuyuñjanato sativippavāsakkhaṇena pamādena. Paccaṇīkapaṭiharaṇavasenāti paṭipakkhāpanayanavasena. Tathā hi bhagavato ca sāsanaṃ ca paṭipakkhā titthiyā, tesam haraṇato paṭihāriyaṃ. Te hi diṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamaṭṭhabhāvena ca iddhiādesanānusāsanihi haritā apanītā hontīti. “Paṭi”ti vā ayaṃ saddo “pacchā”ti etassa atthaṃ bodheti “tasmiṃ paṭipaviṭṭhasmiṃ, añño āgañchi brāhmaṇo”tiādīsu viya, tasmā samāhite citte vigatūpakkiṇe katakiccena pacchā haritabbaṃ pavattetabbanti paṭihāriyaṃ, attano vā upakkiṇe catutthajjhānamaggehi haritesu pacchāharaṇaṃ paṭihāriyaṃ, iddhiādesanānusāsaniyo ca vigatūpakkiṇe katakiccena ca sattahitattaṃ puna pavattetabbā, haritesu ca attano upakkiṇe parasattānaṃ upakkiṇesaharaṇāni hontīti paṭihāriyāni bhavanti, paṭihāriyameva pāṭihāriyaṃ. Paṭihāriye vā iddhiādesanānusāsaniyamudāye bhavaṃ ekekaṃ pāṭihāriyanti vuccati. Paṭihāriyaṃ vā catutthajjhānaṃ maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṃ nimittabhūte, tato vā āgataṃ pāṭihāriyaṃ.

Āgatanimittenāti āgatākārasallakkhaṇavasena. Esa nayo sesesupi. Eko rājāti dakkhiṇamadhurādhipati eko paṇḍurājā. Evampi te manoti iminā ākārena tava mano pavattoti attho. Tena pakārena pavattoti āha “somanassito vā”tiādi. Sāmaññaṇajanā visese avatiṭṭhatīti adhippāyenevaṃ vuttaṃ. “Evaṃ tava mano”ti idaṃ manaso somanassitatādimmattadassanaṃ, na pana yena so somanassito vā domanassito vā, taṃdassanaṃ. Somanassaggahaṇena cettha tadekaṭṭhā rāgādayo saddhādayo ca dassitā honti, domanassaggahaṇena dosādayo. Dutiyanti “itthampi te mano”ti padaṃ. Itipīti ettha iti-saddo nidassanattho “atthīti kho, kaccāna, ayameko anto”tiādīsu viya. Tenāha “imañca imaṇca atthaṃ cintayamāna”nti. Pi-saddo vuttatthasampiṇḍanattho.

Kathentānaṃ sutvāti kathentānaṃ saddaṃ sutvā. Tassa vasenāti tassa vitakkitassa vasena. Aṭṭakārakenāti vinicchayakārakena.

Na ariyānanti ariyānaṃ maggaphalacittaṃ na jānātīti attho. Tañhi tena anadhigatattā cetopariyañāṇenapi na sakkā viññātuṃ, aññaṃ pana cittaṃ jānātiyeva. Heṭṭhimo uparimassa cittaṃ na jānātītiādīnapi maggaphalacittameva sandhāya vuttānīti veditabbāni. Sotāpannādayopi hi attanā adhigatameva maggaphalaṃ parehi uppāditam sammā cetopariyañāṇena jānituṃ sakkonti, na attanā anadhigataṃ. Sabbepi ariyā attano phalaṃ samāpajjanti adhigatattāti dassento “etesu cā”tiādimāha. Yadi ariyā attanā adhigataphalaṃ samāpajjanti, uparimāpi heṭṭhimam phalaṃ samāpajjanti adhigatattā lokiyasamāpattiyo viyāti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthamāha “uparimo heṭṭhimam na samāpajjati”ti.

Uparimoti sakadāgāmiādiariyapuggalo. Heṭṭhimanti sotāpattiṭṭhādiṃ. Na samāpajjati satipi adhigatatte na samāpajjati. Kasmāti ce? Kāraṇamāha “tesaṃhi”tiādi, tesam sakadāgāmiādīnaṃ heṭṭhimā heṭṭhimā phalasamāpatti tesu tesuyeva heṭṭhimesu ariyapuggalesu pavattati, na uparimesūti attho. Iminā

heṭṭhimam phalacittam uparimassa na uppajjatīti dasseti. Kasmāti ce?
Puggalantarabhāvūpagamanena paṭippassaddhattā. Etena uparimo ariyo heṭṭhimam
phalasamāpattim samāpajjati attanā adhigatattā yathā tam lokiyasamāpattinti evam
pavatto hetu byabhicāritoti daṭṭhabbam. Na hi lokiyajjhānesu
puggalantarabhāvūpagamanam nāma atthi visesābhāvato, idha pana
asamugghāṭitakammakilesanirodhanena puthujjanehi viya sotāpannassa
sotāpannādīhi sakadāgāmiādīnam puggalantarabhāvūpagamanam atthi. Yato
heṭṭhimā heṭṭhimā phaladhammā uparūparimaggadhammehi nivattitā paṭipakkhehi
viya abhibhūtā appavattidhammataṃyeva āpannā. Teneva vuttaṃ
“paṭippassaddhattā”ti.

Apica kusalakiriyaappavatti nāma aññā, vipākappavatti ca aññāti anantaraphalattā ca
lokuttarakusalānam heṭṭhimato uparimo bhavantaragato viya hoti.
Tamtamphalavaseneva hi ariyānam sotāpannādināmālābho. Te sace
aññaphalasamaṅginopi honti, sotāpannādināmampi tesam avavatthitam siyā. Tassa
tassa vā ariyassa tam tam phalam sadisanti katvā na uparimassa
heṭṭhimaphalasamaṅgitāya lesopi sambhavati, kuto tassā samāpajjananti
daṭṭhabbam. Heṭṭhimā ca sotāpannādayo uparimam sakadāgāmiphalādiṃ na
samāpajjanti anadhigatattā. Na hi anadhigatam samāpattim samāpajjitum sakkā,
tasmā sabbepi ariyā attanoyeva phalam samāpajjantīti niṭṭhamettha gantabbam.

Pavattentāti pavattakā hutvā, pavattanavasenāti attho. Evanti yathānusiṭṭhāya
anusāsaniyā vidhivasena paṭisedhavasena ca pavattitākāraparāmasanam. Sā ca
sammāvitakkā nāma micchāvitakkānaṃca pavattiākāradassanavasena pavattati.
Tattha ānisaṃsassa ādīnavassa ca vibhāvanattham aniccasaññameva, na
niccasaññanti attho. Paṭiyoginivattanatthañhi eva-kāraggaṇam. Idhāpi
evasaddaggahaṇassa attho payojanaṇca vuttanayeneva veditabbam. Idaṃ-gahaṇepi
eseva nayo. Pañcakāmaguṇarāganti nidassanamattam daṭṭhabbam tadaññarāgassa
dosādīnaṇca pahānassa icchitattā tappahānassa ca tadaññarāgādikhepassa
upāyabhāvato. Tathā vuttaṃ duṭṭhalohitavimocanassa
pubbaduṭṭhamam sakhepanūpāyatā viya. Lokuttaradhammamevāti avadhāraṇam
paṭikkhepabhāvato sāvajjadhammanivattanaparam daṭṭhabbam, tassa
adhigamūpāyānisamsabhūtānam tadaññesam anavajjadhammānam
nānantariyabhāvato.

Cintāmaṇikavijjāsarikkhakatanti iminā “cintāmaṇī”ti evam laddhanāmā loke ekā vijjā
atthi, yāya paresam cittam vijānantīti dīpeti. “Tassā kira vijjāya sādako puggalo
tādise desakāle mantam parijappitvā yassa cittam jānitukāmo, tassa
diṭṭhahatthādivisesasañjānanamukhena cittācāram anuminanto kathetī”ti keci. Apare
“vācam niccharāpetvā tattha akkharasallakkaṇavasenā”ti vadanti.

Idaṇca pana sabbanti “bhavam gotamo anekavihitam iddhividham
paccanubhotī”tiādinayappavattam sabbampi.

Saṅgāravasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Brāhmaṇavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Mahāvaggo

1. Tittihāyatanasuttavaṇṇanā

62. Dutiyassa paṭhame tittthaṃ nāma dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo tabbinimuttassa kassaci diṭṭhivipphanditassa abhāvato. Ettha hi sattā taranti uppilavanti ummujjanimuḍḍhaṃ karonti, tasmā “titttha”nti vuccati. Pāragamanasaṅkhātāñhi taraṇaṃ diṭṭhigatikānaṃ natthi, tattheva aparāparaṃ nimujjanummujjanavasena pilavanameva tesāṃ taraṇaṃ nāma. Uppādakāti pūraṇakassapādayo. Tittthe jātā tittthiyā, yathāvuttaṃ vā diṭṭhigatasaṅkhātāṃ tittthaṃ etesaṃ atthīti tittthikā, tittthikā eva tittthiyā. Manorameti sādupalabharitatāya abhayadisatāya ca manorame. Imesuyeva tīsu ṭhānesūti yathāvuttesu tittihāyatanesu.

Yo yathā jānāti, tassa tathā vuccatīti iminā puggalajjhāsayavasena tathā vuttanti dasseti. Puggala-saddo ca tissannampi pakatīnaṃ sādāhāraṇo, tasmā purisaggahaṇena tato visesaṃ yathā “aṭṭha purisapuggalā”ti. Paṭisaṃviditaṃ karotīti kevalaṃ jānanaṃ viditaṃ karoti. Anubhavati vāti vipākakalakkhaṇapattāṃ anubhavati. Pubbekatahetūti antogadhāvadhāraṇaṃ padanti āha “pubbekatakammappaccayenā”ti. Imināti “sabbāṃ taṃ pubbekatahetū”ti iminā vacanena. Kammavedananti kusālākusalakammasahajaṃ vedanaṃ. Kiriyaavedananti “neva kusālākusalā na ca kammavipākā”ti evaṃ vuttaṃ kiriyaavedanaṃ. Na kevalaṃ te kammakiriyaavedanā eva paṭikkhipanti, atha kho sāsane loke ca pākaṭe vātābhādhādiroge ca paṭikkhipanti evāti dassetuṃ “ye vā ime”tiādimāha. Tattha pittasamuṭṭhānāti pittavikārādhikasambhūtā. Anantaradvayepi eseṇa nayo. Sannipātikāti pītādīnaṃ tiṇṇampi vikārānaṃ sannipātato jātā. Utupariṇāmajāti sītādiutuno vipariṇāmato visamaparivuttito jātā. Visamaparihārajāti asappāyāhārayogapaṭisevanavasena kāyassa visamaṃ pariharaṇato jātā. Opakkamikāti upakkamato nibbattā. Kammavipākajāti kammassa vipākabhūtakkhandaṃ jātā. Virodhipaccayasamuṭṭhānā dhātūnaṃ vikārāvatthā, tappaccayā vā dukkhā vedanā ābhādhanaṭṭhena ābhādhā, so eva ruḍḍhāvatthā rogo. Tattha “yo yāpyalakkhaṇo, so rogo, itaro ābhādhā”ti vadanti. Sabbesaṃ nesaṃ taṃtaṃdhātūnaṃ visamaṃ āsannaṃ, na tathā itarāni. Tatthāpi ca pakopāvatthā dhātuyo āsannaṃ, na tathā parappaccayāvatthāti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhamāyeva kammavipākajāṃ ābhādhāṃ sampaṭicchanti “sabbāṃ taṃ pubbekatahetū”ti vipallāsaṃ. “Pubbe”ti purātanasseva kammassa gahitattā upapajjavedanīyampi te paṭikkhipantīti vuttaṃ “dve paṭibāhitvā”ti. Sampaṭicchantīti anujānanti.

Attanā katamūlakenāti sāhatthikakammahetu. Āṇattimūlakenāti parassa āṇāpanavasena katakammahetu. Imāti tisso vedanā. Sabbe paṭibāhantīti sabbe roge paṭisedhenti sabbesampi tesāṃ ekena issareneva nimmitattā tabbhāvibhāvāsambhavato. Esa nayo sesesupi. Sabbāṃ paṭibāhantīti hetupaccayapaṭisedhanato sabbāṃ nisedhenti.

Mātikaṃ nikkhipitvāti tiṇṇampi vedānaṃ asārabhāvadassanattāṃ uddesaṃ katvā. Tanti taṃ mātikaṃ. Vibhajitvā dassetunti dosadassanavaseneva vibhāgato dassetuṃ. Laddhipaṭiṭṭhāpanatthanti attano laddhiyā paṭijānāpanattāṃ. Laddhito laddhiṃ saṅkamantīti mūlalladdhito aññalladdhiṃ upagacchanti paṭijānanti. Pubbekatahetuyeva paṭisaṃvedetīti kammavedanampi vipākavedanaṃ katvā vadanti. Diṭṭhigatikā hi byāmaṇhacittā kammantaravipākantarādīni āloḍenti, asaṅkarato saññāpetuṃ na sakkonti. Yathā ca akusalakamme, evaṃ kusalakammepīti dassetuṃ “evaṃ pāṇātipātā”tiādi vuttaṃ. Tattha evanti yathā

pubbekatahetu eva pāṇātipātino nāma honti, na idāni sayamkatakāraṇā, evaṃ pāṇātipātā viramaṇampi pubbekatahetu evāti vicāriyamāno pubbekatavādo akiriyavādo eva sampajjati.

Kattukamyatāchando na taṇhāchando. Kattukamyatāti kātumicchā.
Paccattapurisakāroti tena tena purisena kattabbakiccaṃ na hoti pubbekatahetu eva sijjhanato. Ubhayampi taṃ esa na labbhatīti kattabbakaraṇaṃ sucaritapūraṇaṃ, akattabbaakaraṇaṃ duccharitaviratīti idaṃ ubhayampi esa na labhati. Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva hontīti pubbekatakāraṇāyeva samaṇāpi honti, na idāni saṃvarasamādānādinā. Assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevāti pubbekatakāraṇāyeva assamaṇāpi honti, na saṃvarabhedenā.

Yathā pubbekatavāde chandavāyāmānaṃ asambhavato paccattapurisakārānaṃ abhāvo, evaṃ issaranimmānavādepi issareneva sabbassa nimmitabhāvānujānanatoti vuttaṃ “pubbekatavāde vuttanayeneva veditabbo”ti. Esa nayo ahetukavādepīti āha “tathā ahetukavādepī”ti.

Imesantiādinā imesaṃ titthāyatanānaṃ tucchāsāratāya thusakoṭṭanena kuṇḍakamattassapi alābho viya paramatthalesassapi abhāvo, tathā khajjopanakobhāsato tejaso phuliṅgamattassapi abhāvo viya andhaveṇikassapi maggassa appaṭilābho viya saddamattaṃ nissāya micchābhāgena vipallatthatāya daddarajātake sasakasadisatā ca vibhāvītā hoti. Sārabhāvanti sīlasārādisampattiyaṃ sārasabbhāvaṃ. Niyyānikabhāvanti ekanteneva vaṭṭato niyyānāvahabhāvaṃ. Aniggahitoti na niggahetabbo. Tenāha “niggahetuṃ asakkuṇeyyo”ti. Asaṃkiliṭṭhoti saṃkilesavirahito. Tenāha “nikkilesa”tiādi. Anupavajjoti dhammato na upavaditabbo. Appaṭikuṭṭho nāma appaṭisedhanaṃ vā siyā anakkosanaṃ vāti tadubhayaṃ dassento “appaṭibāhito anupakuṭṭho”ti āha.

Tassa dhammassāti “ayaṃ kho pana, bhikkhave”tiādinā uddhaṭṭassa dhammassa. Pañhaṃ pucchitvāti kathetukamyatāvasena pañhaṃ pucchitvā. Yathāpaṭipāṭiyāti mātikāya yathānikkhittappaṭipāṭiyā. Dhātuyoti sabhāvadhāraṇaṭṭhena dhātuyo. Tā pana yasmā taṇhādiṭṭhikappanāparikappitaattasubhasukhasassatādipakatiādidhuvādijīvādikāyādi kā viya na icchāsabhāvā diṭṭhiādirahitehi vimuccamānaudumbarapupphādilokavohāravatthūni viya ca vācāvatthumattā, atha kho saccaparamatthabhūtāti āha “sabhāvā”ti, saccasabhāvāti attho. Attano sabhāvaṃ dhārentīti hi dhātuyo. Nijjīvanissattabhāvappakāsakoti bāhiraparikappitajīvābhāvappakāsako lokiyamahājanasaṃkappitasattābhāvappakāsako ca. Ākaraṭṭhenāti uppajjanaṭṭhānabhāvena. Uppattiṭṭhānampi hi ākaro āyatananti vuccati yathā “kambojo assānaṃ āyatana”nti. Manopavicārāti taṃ taṃ ārammaṇaṃ upecca manaso vividhacaraṇākāro. Kehi katthāti āha “vitakkavicārapādehi”tiādi. Aṭṭhārasasu ṭhānesūti cha somanassaṭṭhāniyāni, cha domanassaṭṭhāniyāni, cha upekkhāṭṭhāniyānīti evaṃ aṭṭhārasasu ṭhānesu.

Patīṭṭhādhātūti sesabhūtattayassa ceva sabbūpādārūpānañca patīṭṭhāsabhāvā dhātu. Iminā nayena ābandhanadhātūtiādisupi attho veditabbo. Apica kakkhaḷabhāvasiddho sahaajātadhammaṃ ādhārabhāvo patīṭṭhābhāvo. Dravabhāvasiddhaṃ sampiṇḍanaṃ ābandhanaṃ. Uṇhabhāvasiddhaṃ mudutāpakkatāvahaṃ paripācanaṃ. Thaddhabhāvāvahaṃ uddhumātanaṃ vitthambhanaṃ. Rūpavivitto

rūpapariyanto ākāsoti yesaṃ so paricchedo, tehi so asamphuṭṭhovāti vuttaṃ
“ākāsadhātūti asamphuṭṭhadhātū”ti. Sañjānanavidhurā ārammaṇūpaladdhi
vijānanadhātu. Vitthāratopi kathetuṃ vaṭṭati saṅkhepantogadhattā vitthārassa.
Saṅkhepato kathetuṃ na vaṭṭati kathetabbassa atthassa
anavasesapariyādānābhāvato. Tenāha “vitthāratova vaṭṭatī”ti. Ubhayathāti
saṅkhepato vitthārato ca.

Anipphannāpi ākāsadhātu bhūtāni upādāya gahetabbatāmattena “upādārūpa”nteva
vuccati. Diṭṭhānevāti sallakkhetabbāni upādārūpabhāvasāmaññato. Tena saha-jātā
vedanā vedanākkhandho samudāye pavattavohārassa avayavepi dissanato yathā
“vatthekadese daḍḍhe vatthaṃ daḍḍha”nti. “Phasso ca cetanā ca
saṅkhārakkhandho”ti vuttaṃ mahābhūmakattā tesāṃ tappadhānattā ca
saṅkhārakkhandhassa. Arūpakkhandhā nāmaṃ ārammaṇābhimukhaṃ namanato
nāmādhīnaggahaṇato ca. Rūpakkhandho rūpaṃ paribyaṭṭaṃ ruppanaṭṭhena.
Paccayanti nissayabhūtaṃ paccayaṃ. Vibhāgena dvācattālīsa. Ekāsīti cittāni
“sammāsana-cāroya”nti katvā. Anukkamena paṭipajjamānoti evaṃ
kaṅkhāvitaraṇavisuddhiyaṃ tṭhito uparimena tissannaṃ visuddhīnaṃ
sampādanavasena visuddhibhāvanaṃ ussukkāpento.

Phassāyatananti phassassa uppattiṭṭhānaṃ. Suvaṇṇādīnanti
suvaṇṇamaṇivajirādīnaṃ. Ākiṇṇaṃ viya hutvā uppajjanti etthāti ākaro. Yathā cakkhu
vipākaphassassa visesapaccayo, na tathā itaresanti katvā vuttaṃ “dve
cakkhuviññāṇāni”tiādi. Esa nayo sesavāresupi. Dvattiṃsāya vipākaphassesu
dvipañcaviññāṇasahagataphasse tṭhapetvā sesā dvāvīsati vipākaphassā veditabbā.
Diṭṭhameva hoti tena samānayogakkhamattā. “Saṅkhepato tāvā”ti saṅkhepakathaṃ
ārabhitvāpi vitthārakathāpettha vuttanayattā suviññeyyāvāti vuttaṃ “heṭṭhā...pe...
veditabba”nti.

Somanassassa uppattiṭṭhānabhūtaṃ somanassaṭṭhāniyaṃ. Tenāha “somanassassa
kāraṇabhūta”nti. Upavicaratīti upecca pavattati. Sabhāvato saṅkappato ca
somanassādiuppattihetukā somanassaṭṭhāniyāditāti āha “iṭṭhaṃ vā hotū”tiādi.
Catutthaṃ diṭṭhameva hoti tadavinābhāvato.

Ariyasaccānīti purimapade uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha
“ariyabhāvakarānī”tiādi. Visuddhimagge pakāsitāṃ, tasmā na idha pakāsetabbanti
adhippāyo. Sukhāvabodhanatthanti desiyamānāya vaṭṭakathāya sukhena
avabodhanatthaṃ. Tenāha “yassa hī”tiādi. Dvādasapadanti avijjādīhi padehi
dvādasapadaṃ. Paccayavaṭṭanti paccayappabandhaṃ. Kathetukāmo hoti
paccayākāramukhena saccāni dassetukāmatāya. Gabbhāvakkantivaṭṭanti
gabbhokkantimukhena vipākavaṭṭaṃ dasseti “gabbhassāvakkanti hotī”tiādinā.
Tasmā panettha gabbhāvakkantivaseneva vaṭṭaṃ dassitanti āha
“gabbhāvakkantivaṭṭasmiṃ hī”tiādi. Gabbhāvakkantivaṭṭasmiṃ mātukucchimhi
nibbattanavasena pavattadhammappabandhe. Dassiteti desanāvasena dassite.
Purimā dve yoniyo itarāhi oḷārikatāya paribyaṭṭatarāti vuttaṃ “gabbhāvakkanti...pe...
avabodhetumpī”ti.

Paccayamattanti channaṃ dhātūnaṃ sādharmaṇaṃ paccayabhāvamattaṃ, na tehi
bhāgaso nipphādiyamānaṃ paccayavisesaṃ “kuto panetaṃ channaṃ dhātūna”nti
avibhāgena vuttattā. Tenāha “idaṃ vuttaṃ hotī”tiādi. Na mātu na pitu tāsāṃ
dhātūnaṃ imassa sattassa bāhirabhāvato. Gabbhassāti ettha gabbhati

attabhāvabhāvena vattatīti gabbho, kalalādiavatto dhammappabandho.
Tannissitattā pana sattasantāno gabbhoti vutto yathā mañcanissitā “mañcā
ukkuṭṭhiṃ karontī”ti. Tannissayabhāvato mātukucchi gabbhoti vuccati “gabbhe
vasati māṇavo”tiādīsu. Gabbho viyāti vā gabbho. Yathā hi nivāsaṭṭhānatāya
sattānaṃ ovarako “gabbho”ti vuccati, evaṃ gabbhaseyyakānaṃ sattānaṃ yāva
abhijāti nivāsaṭṭhānatāya mātukucchi “gabbho”ti vuccati. Idha pana paṭhamam
vuttaattheneva gabbhoti veditabbo. Tenāha “gabbho ca nāmā”tiādi.

Niratiatthena nirayo ca so yathāvuttena atthena gabbho cāti nirayagabbho. Esa nayo
sesapadesupī. Ayaṃ pana viseso - devamanujādayo viya uddham dīghā ahutvā
tiriyam añcitā dīghāti tiracchānā. Te eva khandhakoṭṭhāsabhāvena yoni ca so
vuttanayena gabbho cāti tiracchānayanigabbho. Pakaṭṭhato sukhatō apetaṃ
apagamo petabhāvo, taṃ pattānaṃ visayoti pettivisayo, petayoni. Manassa
ussannatāya sūrabhāvādiguṇehi upacitamānasatāya ukkaṭṭhaguṇacittatāya manussā.
Dibbanti kāmaguṇādīhi kīlanti laṇṇanti jotantīti devā. Gabbhasaddo vuttanayo eva.
Nānappakāroti yathāvuttena tadanantarabhedena ca nānappakārako.
Manussagabbho adhippeto supākaṭatāya paccakkhabhāvato. Okkanti mātukucchiṃ
okkamitvā viya uppatitvāti katvā. Nibbattanaṃ nibbatti. Pātubhāvo uppattippakāsako
ca.

Sannipāto nāma avekallajātihīnavekalleti dassetuṃ “idha mātāpitāro”tiādi vuttaṃ.
Idhāti imasmiṃ sattaloke. Sannipatitāti samodhānabhāvato sannipatitā samāgatā
saṃsiliṭṭhā. Utunīti utumatī sañjātapupphā. Idañca utusamayaṃ sandhāya vuttaṃ, na
lokasamaññākarajassa lagganadivasamattaṃ. Mātugāmassa hi yasmiṃ
gabbhāsahasaññite okāse dārako nibbattati, tattha mahatī lohitaṭṭhālakā saṇṭhahitvā
aggahitapubbā eva bhijjivā paggharati, vatthu suddham hoti paggharitalohitattā
anāmayattā ca. Visuddhe vatthumhi mātāpitūsu ekavāraṃ sannipatitesu yāva satta
divasāni khattameva hoti. Suddham vatthu nahānato parampi katipayāni divasāni
gabbhasaṇṭhahanatāya khattameva hoti parittassa lohitalessa vijjāmānattā.
Tasmiṃ samaye hatthaggāhaveṇiggāhādīnā aṅgaparāmasanenapi dārako
nibbattatiyeva. Itthisantānapi hi sattapi dhātū labbhanteva. Tathā hi pārīkāya
nābhiparāmasanena sāmāssa bodhisattassa, diṭṭhamaṅgalikāya nābhiparāmasanena
maṇḍabyassa nibbatti ahoṣi. Gandhanato uppannagatiyā nimittūpaṭṭhānena sūcanato
dīpanato gandhoti laddhanāmena bhavagāmikammunā abbati pavattatīti gandhabbo,
tattha uppajjamānakasatto. Paccupaṭṭhito hotīti na mātāpitūnaṃ sannipātaṃ
olokayamāno samīpe ṭhito paccupaṭṭhito nāma hoti, kammayantayantito pana eko
satto tasmiṃ okāse nibbattanako hotīti ayamettha adhippāyo. Tadā hi tatrūpagasatto
tatrūpapattiāvahantakammasaṅkhātena pellakayantena tathatthāya pellito upanīto
viya hoti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpanti ettha viññāṇassa paccayabhāvena gahitattā “tayo
arūpino khandhā”ti vuttaṃ. Idha pana viññāṇaṃ paccayabhāvena aggahetvā
gabbhokkantiyā eva paccayabhāvena gahitattā “viññāṇakkhandhampi pakkhipitvā”ti
vuttaṃ. Idha pana manussagabbhassa okkantiyā adhippetattā “gabbhaseyyakānaṃ
paṭisandhikkhaṇe”ti vuttaṃ.

Taṇhāya samudayasaccabhāvena gahitattā “ṭhapetvā taṇha”nti vuttaṃ. Tasseva
pabhāvikāti tasseva yathāvuttassa dukkhasaccassa uppādikā. Dukkhanirodhoti ettha
dukkhaggahaṇena taṇhāpi gahitāti āha “tesaṃ dvinnampi...pe... dukkhanirodho”ti.
Avisesena hi tebhūmakavaṭṭaṃ idha dukkhanti adhippetam. Atha vā dukkhassa

anuppattinirodho tabbhāvikāya taṇhāya anuppattinirodhena vinā na hotīti vuttaṃ
“tesaṃ dvinnampi...pe... dukkhanirodho”ti. Anuppattinirodhoti ca
anuppattinirodhanimittaṃ nibbānaṃ dasseti.

“Tattha vuttanayeneva veditabba”nti vatvā ubhayattha pāḷiyā pavattiākārabhedam
dassetum “ayaṃ pana viseso”ti āha. Tatthāti visaddhimagge. Idhāti imasmiṃ sutte.
Avijjāya tvevāti avijjāya tu eva. Asesavirāganirodhāti ettha accantameva saṅkhāre
virajjati etenāti virāgo, maggo, tasmā virāgasāṅkhātena maggena asesanirodhā
asesetvā nirodhā samucchindanāti evamettha attho daṭṭhabbo.

Sakalassāti anavasesassa. Kevalassāti vā suddhassa,
paraparikkappitasattajīvādivirahitassāti attho. Khīṇākāropi vuccati “nirujjhanam
nirodho”ti iminā atthena. Arahattampi nirodhoti vuccati nirodhante uppannattā.
Nibbānampi nirodhoti vuccati avijjādīnaṃ nirodhassa nimittabhāvato avijjādayo
nirujjhanti etthāti nirodhoti katvā. Khīṇākāradassanavasena avijjādīnaṃ
anuppattinirodhena nirujjhanākāradassanavasena. Nibbānameva sandhāya, na pana
arahattanti adhippāyo. Sabhāvadhammānaṃ niggaho nāma
yathāvuttadhammaparicchedato ūnādhikabhāvappakāsanena
attasabhāvavibhāvaneneva hotīti āha “niggaṇhanto hī”tiādi.

Titthāyatanaṣuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutiye parittātum samatthabhāvenāti uppannabhayaṭo rakkhitum
samatthabhāvena. Natthi ettha mātāputtaṃ aññamaññaṃ tātum samatthanti
amātāputtāni, tāniyeva amātāputtikāni. Tenāha “natthi etthā”tiādi. Yanti
bhummatthe upayogavacananti āha “yasmiṃ samaye”ti. Mātāpi puttaṃ passitum na
labhati, parittātum na samatthanti adhippāyo. Puttopi mātānti etthāpi eseṇa nayo.
Cittutrāsoyeva bhayaṃ cittutrāsabhayaṃ. Iminā ottappabhayādiṃ nivatteti.
Aṭaviggahaṇena aṭavivāsino vuttā “sabbo gāmo āgato”tiādīsu viyāti āha “aṭavīti
cettha aṭavivāsino corā veditabbā”ti. Eteti aṭavivāsino corā. Etaṃ vuttanti
“aṭavisaṅkopo”ti idaṃ vuttaṃ. Tānagamanādiiriyāpathacakkasamaṅgino
iriyāpathacakkasamāruḷhā nāma hotīti āha “iriyāpathacakkampi vaṭṭatī”ti.
Iriyāpathoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti iriyāpathacakkaṃ.

Pariyāyantīti parito tena tena disābhāgena gacchanti. Tenāha “ito cito ca
gacchanti”ti. Mātupemena gantum avisahitvā attano santikaṃ āgacchantam.
Attasinehassa balavabhāvato mātārampi anapekkhitvā “attānaṃyeva rakkhissāmī”ti
gacchantam. Ekasmiṃ tṭhāne nilīnanti vuttanayeneva gantvā ekasmiṃ kṛme padese
nisinnaṃ. Kulle vātīdīsu kūlaṃ paratīraṃ vahati pāpetīhi kullo, taraṇatthāya
veḷunaḷādīhi kalāpaṃ katvā baddho. Pattharivā baddho pana uḷumpo, cāṭīādi
mattikābhājanaṃ. Vuyhamānanti udakoghena adhosotaṃ nīyamānaṃ.

Yathāvuttāni tīṇi bhayāni samātāputtikāniyeva assutavato puthujjanassa vasena
amātāputtikāni dassitānīti āha “evaṃ pariyāyato amātāputtikāni bhayāni
dassetvā”ti.

Bhayasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye evaṃnāmake janapadeti yattha nāmaggaḥaṇena kosalasaddassa ruḷhīsaddataṃ dasseti. Tathā hi kosalā nāma jānapadino rājakumārā, tesam nivāso ekopi janapado ruḷhīsaddena “kosalā”ti vuccati. Akkharacintakā hi idisesu ṭhānesu yutte viya salīṅgavacanāni icchanti. Ayamettha ruḷhī yathā aññatthāpi “kurūsu viharati, aṅgesu viharatī”ti ca. Tabbisesane pana janapadasadde jātisadde ekavacanameva yathā “kosalesu janapade”ti. Cārikanti caraṇaṃ. Caraṇaṃ vā cāro, so eva cārikā. Tayidaṃ maggagamaṇaṃ idhādhippetam, na cuṇṇikagamaṇamattanti āha “addhānagamaṇaṃ gacchanto”ti. Taṃ vibhāgena dassetuṃ “cārikā ca nāmesā”tiādi vuttaṃ. Tattha dūrepīti dūrepi nātidūrepi. Sahasā gamaṇanti sīghagamaṇaṃ. Mahākassapapaccuggamaṇādīsūti ādi-saddena ālavakādīnaṃ atthāya gamaṇaṃ saṅgaṇhāti. Bhagavā hi mahākassapattheraṃ paccuggacchanto muhuttaṃ tigāvutamaggamaṇamāsi. Ālavakassatthāya tiṃsayojanaṃ, tathā aṅgulimālassa, pukkusātissa pana pañcacattālīsayaṇaṃ, mahākappinassa vīsayaṇasataṃ, dhaniyassatthāya satta yojanasatāni, dhammasenāpatino saddhivihārikassa vanavāsissa tissasāmaṇerasa tigāvutādhikaṃ vīsayaṇasataṃ agamāsi. Imaṃ sandhāyāti imaṃ aturitacārikaṃ sandhāya.

Upalabhiṃsūti ettha savanavasena upalabhiṃsūti imamatthaṃ dassento “sotadvāra...pe... jāniṃsū”ti āha. Sabbampi vākyaṃ avadhāraṇaphalattā antogadhāvadhāraṇanti āha “padapūraṇamatte vā nipāto”ti. Avadhāraṇatthenāti pana iminā iṭṭhatthato vadhāraṇatthaṃ kho-saddaggaḥaṇanti dasseti. Assosīti padaṃ kho-sadde gahite tena phullitamaṇḍitavibhūsitam viya hontaṃ pūritam nāma hoti, tena ca purimacchimapaḍāni saṃsiliṭṭhāni nāma honti, na tasmim aggahiteti āha “padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmattamevā”ti. Mattasaddo visesanivattiattho. Tenassa anattantaratāpanatā dassitā hoti, evasaddena pana byañjanasiliṭṭhatāya ekantikatā.

Samitapāpattāti accantaṃ anavasesato savāsanaṃ samitapāpattā. Evañhi bāhirakavītarāgasekkhāsekkhapāpasamanato bhagavato pāpasamaṇaṃ visesitaṃ hoti. Tenassa yathābhūtaguṇādhigatametam nāmaṃ yadidaṃ samaṇoti dīpeti. Anekattattā nipātānaṃ idha anussavatto adhippetoti āha “khalūti anussavatto nipāto”ti. Ālapanamattanti piyālāpavacanamattaṃ. Piyasamudāhārā hete “bho”ti vā “āvuso”ti vā “devānaṃ piyā”ti vā. Gottavasena ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ. Gotamoti hi pavattamānaṃ vacanaṃ buddhiṃca tāyati ekaṃsikaṃvisayatāya rakkhatīti gottaṃ. Yathā hi buddhi ārammaṇabhūtena atthena vinā na vattati, tathā abhidhānaṃ abhidheyyabhūtena, tasmā so gottasaṅkhāto attho tāni tāyati rakkhatīti vuccati. Ko pana soti? Aññakulaparamparāsādhāraṇaṃ tassa kulassa ādipurisasamudāgataṃ taṃkulapariyāpannasādhāraṇaṃ sāmāññarūpanti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca samaṇoti iminā parikkhakajanehi bhagavato bahumatabhāvo dassito samitapāpatākittanato. Gotamoti iminā lokiyajanehi uccākulasambhūtā dīpitā tena uditoditavipulakhattiyakulavibhāvanato. Sabbakhattiyānañhi ādibhūtamahāsammata mahārājato paṭṭhāya asambhinnaṃ uḷāratamaṃ sakyarājakulaṃ.

Kenaci pārijuṇṇenāti ñātipārijuṇṇabhogapārijuṇṇādinā kenacipi pārijuṇṇena parihāniyā anabhibhūto anajjhotthaṇo. Tathā hi tassa kulassa na kiñci pārijuṇṇaṃ lokanāthassa abhijātiyaṃ, atha kho vaḍḍhiyeva. Abhinikkhamane ca tatopi

samiddhatamabhāvo loka pākaṭo paññātoti. Sakyakulā pabbajitoti idaṃ vacanaṃ bhagavato saddhāpabbajitabhāvadīpanaṃ vuttaṃ mahantaṃ ñātiparivaṭṭaṃ mahantañca bhogakkhandhaṃ pahāya pabbajitabhāvasiddhito.

Itthambhūtākhyānattheti itthaṃ evaṃpakāro bhūto jātoti evaṃ kathanatthe. Upayogavacananti “abbhuggato”ti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako, tena yogato “taṃ kho pana bhavanta”nti idaṃ sāmīatthe upayogavacanaṃ. Tenāha “tassa kho pana bhoṭo gotamassāti attho”ti. Kalyāṇaguṇasamannāgatoti kalyāṇehi guṇehi yutto, tannissito tabbisayatāyāti adhippāyo. Setṭhoti etthāpi eseṇa nayo. Kittetabbato kitti, sā eva saddaniyato saddoti āha “kittisaddoti kittiyevā”ti. Abhiththavanavasena pavatto saddo thutighoso. Sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā uggatoti anaññasādhāraṇe guṇe ārabba pavattattā sadevakaṃ lokaṃ ajjhottharivā abhibhavitvā uggato.

So bhagavāti yo so samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho devānaṃ atidevo sakkānaṃ atisakko brahmānaṃ atibrahmā lokanātho bhāgyavantatādīhi kāraṇehi sadevake loka “bhagavā”ti patthaṭṭakittisaddo, so bhagavā. “Bhagavā”ti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ. Tenāha āyasmā dhammasenāpati “bhagavāti neṭaṃ nāmaṃ mātaraṃ kata”ntiādi. Parato pana bhagavāti guṇakittanaṃ. Yathā kammaṭṭhānikena “araha”ntiādīsu navasu ṭhānesu paccekaṃ iti-saddaṃ yojetvā buddhaguṇā anussariyanti, evaṃ buddhaguṇasaṃkittanenaṇāpīti dassento “itipi arahaṃ itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavā”ti āha. “Itipetaṃ bhūtaṃ itipetaṃ taccha”ntiādīsu viya idha itisaddo āsannaṇapaccakkhakaṇaṭṭho, pi-saddo saṃpiṇḍanaṭṭho, tena ca tesāṃ guṇānaṃ bahubhāvo dīpito, tāni ca saṃkittentena viññānaṃ cittassa sammukhībhūtāneva katvā saṃkittetabbānīti dassento “iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttaṃ hoti”ti āha. Evaṃ nirūpetvā kittento yo kitteti, tassa bhagavati ativiya abhippasādo hoti.

Ārakattāti suvidūrattā. Arīnanti kilesārīnaṃ. Arānanti saṃsāracakkassa arānaṃ. Hatattāti viddhaṃsitattā. Paccayādīnanti cīvarādīpaccayānañceva pūjāvisesānañca. Tatoti visuddhimaggato. Yathā ca visuddhimaggato, evaṃ taṃsaṃvaṇṇanātopi nesaṃ vitthāro gahetabbo.

Imaṃ lokanti nayidaṃ mahājanassa sammukhamattaṃ sandhāya vuttaṃ, atha kho anavasesaṃ pariyādāyāti dassetuṃ “sadevaka”ntiādi vuttaṃ. Tenāha “idāni vattabbaṃ nidasseti”ti. Pajātattāti yathāsakaṃ kammakilesehi nibbattattā. Pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ pārisesaṇayena itaresaṃ padantarena gahitattā. Sadevakanti ca avayavena viggaho samudāyo samāsatto. Chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇaṃ paccāsattinayena. Tattha hi so jāto tannivāsī ca. Sabrahmakavacanena brahmakāyikādībrahmaggaṇanti etthāpi eseṇa nayo. Paccatthikasamaṇabrāhmaṇaggahaṇanti nidassanaṃmattametaṃ apaccatthikānaṃ samitabāhitapāpānañca samaṇabrāhmaṇānaṃ samaṇabrāhmaṇavacanena gahitattā. Kāmaṃ “sadevaka”ntiādivisesaṇānaṃ vasena sattavisayo lokasaddoti viññāyati tulyayogavisayattā tesāṃ, “salomako sapakkhako”ntiādīsu pana atulyayogepi ayaṃ samāso labbhatīti byabhicāradassanato pajāgahaṇanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇa”nti.

Arūpino sattā attano āneñjavihārena viharantā dibbantīti devāti imaṃ nibbacanaṃ labhantīti āha “sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito”ti. Tenāha “ākāsānañcāyatanūpagānaṃ devānaṃ saḥabyata”nti. Samārakaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko gahito tassa savisesaṃ mārassa vase vattanato. Sabrahmakaggahaṇena rūpībrahmaloko gahito arūpībrahmalokassa gahitattā. Catuparisavasenāti khattiyādicatuparisavasena. Itarā pana catasso parisā samārakādiggahaṇena gahitā evāti. Avasesasattaloko nāgagaruḷādibhedo. Tihākārehīti devamārabrahmasahitatāsañkhātehi tīhi pakārehi. Tīsu padesūti “sadevaka”ntiādīsu tīsu padesu. Tena tenākārenāti sadevakattādinā tena tena pakārena. Tedhātukameva pariyādinanti porāṇā āhūti yojanā.

Abhiññāti yakāralopenāyaṃ niddeso, abhijānitvāti ayamettha atthoti āha “abhiññāya adhikena ñāṇena ñatvā”ti. Anumānādipaṭikkhepoti anumānatthāpattīdippaṭikkhepo ekappamāṇattā. Sabbattha appaṭihataññacāratāya hi sabbapaccakkhā buddhā bhagavanto.

Anuttaraṃ vivekasukhanti phalasamāpattisukhaṃ. Tena vimissāpi kadāci bhagavato dhammadesanā hotīti “hitvāpī”ti pi-saddaggahaṇaṃ. Bhagavā hi dhammaṃ desento yasmiṃ khaṇe parisā sādhu-kāraṃ vā deti, yathāsutaṃ vā dhammaṃ paccavekkhati, taṃ khaṇaṃ pubbabhāgena paricchinditvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, yathāparicchedañca samāpattito vuṭṭhāya tthitattānato paṭṭhāya dhammaṃ deseti. Appaṃ vā bahuṃ vā desentoti ugghaṭitaññussa vasena appaṃ vā, vipaṇcitaññussa neyyassa vā vasena bahuṃ vā desento. Dhammassa kalyāṇatā ca niyyānikatā ca sabbaso anavajjabhāvenevāti āha “anavajjameva katvā”ti.

Desakāyattena āṇādividhinā atisaṃjjanāṃ pabodhanaṃ desanāti sā pariyattidhammavasena veditabbāti āha “desanāya tāva cātuppādikagāthāyapī”tiādi. Nidānanigamānīpi satthu desanāya anuvidhānato tadantogadhāni evāti āha “nidānaṃ ādi, idamavocāti pariyosāna”nti.

Sāsītābbapuggalagatena yathāparādhādisāsītābbabhāvena anusāsaṇaṃ tadaṅgavinayādivasena vinayanaṃ sāsānanti taṃ paṭipattidhammavasena veditabbanti āha “sīlasamādhivipassanā”tiādi. Kusalānanti anavajjadhammānaṃ sīlasamathavipassanānaṃ sīladiṭṭhīnañca ādibhāvo taṃmūlikattā uttarimanussadhammānaṃ. Ariyamaggassa antadvayavigamena majjhīmāpaṭipadābhāvo viya sammāpaṭipattiyā ārabba nibbattīnaṃ vemajjhātāpi majjhabhāvoti vuttaṃ “atthi, bhikkhave...pe... majjhimaṃ nāmā”ti. Phalaṃ pariyosānaṃ nāma saupādisesatāvasena. Nibbānaṃ pariyosānaṃ nāma anupādisesatāvasena. Idāni tesāṃ dvinnampi sāsānassa pariyosānataṃ āgamaṇa dassetuṃ “tasmātiha tva”ntiādi vuttaṃ. “Sātthaṃ sabyañjana”ntiādivacanato dhammadesanāya ādimajjhāpariyosānaṃ adhippetanti āha “idha...pe... adhippeta”nti. Tasmīṃ tasmīṃ atthe kathāvadhisaddappabandho gāthāvasena suttavasena ca vavatthito pariyattidhammo, so idha desanāti vutto, tassa pana attho visesato sīlādi evāti āha “bhagavā hi dhammaṃ desento...pe... dassetī”ti. Tattha sīlaṃ dassetvāti sīlaggahaṇena sasambhāraṃ sīlaṃ gahitaṃ, tathā maggaggahaṇena sasambhāro maggoti tadubhayavasena anavasesato pariyattiatthaṃ pariyādāya tiṭṭhati. Tenāti sīlādidassanena. Atthavasena hi idha desanāya ādikalyāṇādibhāvo adhippeto. Kathikasaññhitīti kathikassa saññhānaṃ kathanavasena samavattānaṃ.

Na so sāttham deseti niyyānatthavirahato tassā desanāya. Ekabyañjanādiyuttā vāti sithilādibhededu byañjanesu ekappakāreneva dvippakāreneva vā byañjanena yuttā damiḷabhāsā viya. Vivaṭakaraṇatāya oṭṭhe aphaṣāpetvā uccāretabbato sabbaniroṭṭhabyañjanā vā kirātabhāsā viya. Sabbasseva vissajjanīyayuttatāya sabbavissaṭṭhabyañjanā vā yavanabhāsā viya. Sabbasseva sānusāratāya sabbaniggahitabyañjanā vā pārasikādimilakkhabhāsā viya. Sabbāpesā byañjanekadesavaseneva pavattiyā aparipuṇṇabyañjanāti katvā “abyañjanā”ti vuttā.

Ṭhānakaraṇāni sithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ pañcasu vaggesu paṭhamatatiyanti evamādi sithilaṃ. Tāni asithilāni katvā uccāretabbaṃ akkharaṃ vaggesu dutiyacatutthanti evamādi dhanitaṃ. Dvimattakālaṃ dīghaṃ. Ekamattakālaṃ rassaṃ. Tadeva lahuḃkaṃ lahuḃkameva. Saṃyogaparaṃ dīghaṃca garuḃkaṃ. Ṭhānakaraṇāni niggahetvā uccāretabbaṃ niggahitaṃ. Pareṇa sambandhaṃ katvā uccāretabbaṃ sambandhaṃ. Tathā na sambandhaṃ vavatthitaṃ. Ṭhānakaraṇāni vissaṭṭhāni katvā uccāretabbaṃ vimuttaṃ. Dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedoti evaṃ sithilādivasena byañjanabuddhiyā akkharuppādakacittassa dasappakāreṇa pabhedo. Sabbāni hi akkharāni cittasamuṭṭhānāni yathādhippetaṭṭhabyañjanato byañjanāni ca.

Amakkhetvāti amilecchetvā, avināsetvā, ahāpetvāti attho. Bhagavā yamatthaṃ ñāpetuṃ ekagāthaṃ ekavākyampi deseti, tamatthaṃ tāya desanāya parimaṇḍalapadabyañjanāya eva desetīti āha “paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ desetī”ti. Idha kevalasaddo anavasesavācako, na avomissatādivācako ti āha “sakalādhivacana”nti. Paripuṇṇanti sabbaso puṇṇaṃ. Taṃ pana kiñci ūnaṃ vā adhikaṃ vā na hotīti “anūnādhikavacana”nti vuttaṃ. Tattha yadatthaṃ desitaṃ, tassa sādhaḃkattā anūnatā veditabbā, tabbidhurassa pana asādhaḃkattā anadhikaḃtā. Sakalanti sabbabhāgavantaṃ. Paripuṇṇamevāti sabbaso paripuṇṇameva. Tenāha “ekadesanāpi aparipuṇṇā natthī”ti. Aparisuddhā desanā nāma hoti taṇhāsaṃkilesatā. Lokāmisamā cīvarādayo paccayā, tattha agadhitacittatāya lokāmisānirapekkho. Hitapharaṇenāti hitūpasamāharaṇena. Mettābhāvanāya muduhadayoti mettābhāvanāya karuṇāya vā muduhadayo. Ullumpanasabhāvasaṇṭhitenāti sakalasamākilesato vaṭṭadukkhato ca uddharaṇākārāvaṭṭhitenā cittaṇa, karuṇādhippāyenāti attho. Tasmāti yasmā sikkhattayasaṇḃhaṃ sakalaṃ sāsanaṃ idha brahmacariyanti adhippetam, tasmā. Brahmacariyanti iminā samānādhikaraṇāni sabbapadāni yojetvā atthaṃ dassento “so dhammaṃ deseti...pe... pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo”ti āha.

Sundaranti bhaddakaṃ. Bhaddakatā ca passantassa hitasukhāvahabhāvena veditabbāti āha “atthāvahaṃ sukhāvaha”nti. Tattha atthāvahanti diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthasaṃhitahitāvahaṃ. Sukhāvahanti yathāvuttatividhasukhāvahaṃ. Tathānurūpānanti tādisānaṃ. Yādisehi pana guṇehi bhagavā samannāgato, tehi catuppamaṇīkassa lokassa sabbathāpi accantappasādanīyo tesamā yathābhūtasabhāvattāti dassento “yathārūpo”tiādimāha. Tattha yathābhūta...pe... arahatanti iminā dhammappamaṇālūkhappamaṇānaṃ sattānaṃ bhagavato pasādāvahatā dassitā, itareṇa itaresaṃ. Dassanamattampi sādhu hotīti ettha kosiya vatthu kathetabbaṃ. Ubhatopakkhikāti micchādiṭṭhisammādiṭṭhivasena ubhayapakkhikā. Kerāṭikāti saṭṭhā.

Anekattattā nipātānaṃ yāvañcidanti nipātasamudāyo adhimattappamaṇāparicchedaṃ dīpetīti āha

“adhimattappamāṇaparicchedavacanameta”nti. Adhimattavippasannānīti adhikappamāṇena vippasannāni. Vippasannānīti ca pakatiākāraṃ atikkamitvā vippasannānīti attho. Nanu ca cakkhādīnaṃ indriyānaṃ manoviññeyyattā kathaṃ tena tesam vippasannatā viññāyatīti āha “tassa hī”tiādi. Tassāti brāhmaṇassa. Tesanti cakkhādīnaṃ pañcannaṃ indriyānaṃ. Evampi manindriyena patitṭhitokāsassa aditṭhattā kathaṃ manindriyassa vippasannatā tena viññāyatīti āha “yasmā panā”tiādi. Nayaggāhapañña hesā tassa brāhmaṇassa. Mane vippasanneyeveva hoti pasannacittasamuṭṭhitarūpasampadāhi eva cakkhādīnaṃ patitṭhitokāsassa pasannatāsambhavato.

Jambonadasuvaṇṇaṃ rattavaṇṇameva hotīti āha “surattavaṇṇassā”ti. Jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikāti jambonadasuvaṇṇapiṇḍaṃ. Iminā nekkhanti nekkhappamāṇajambonadasuvaṇṇena kataṃ akatabhaṇḍaṃ vuttanti dasseti. Nekkhanti vā atirekapañcasuvaṇṇena katapilandhanaṃ katabhaṇḍaṃ vuttaṃ. Tañhi ghaṭṭanamajjanakkhamaṃ hotīti. Suvaṇṇanti ca pañcadharaṇassa samañña, tasmā pañcavīsati dharaṇahiraññavicitāṃ ābharaṇaṃ idha nekkhanti adhippetāṃ. Jambonadanti mahājambusākhāya pavattanadiyaṃ nibbattaṃ. Taṃ kira ratanaṃ rattāṃ. Suvaṇṇākāre mahājambuphalarase vā pathaviyaṃ pavitṭhe suvaṇṇaṅkurā utṭhahanti, tena suvaṇṇena katapilandhanantipi attho. Suparikammakatanti suṭṭhu kataparikkammaṃ. Sampahaṭṭhanti sammā pahaṭṭhaṃ ghaṭṭanādivasena sukataparikkammaṃ. Tenāha “suvaṇṇakāra...pe... suparimajjitanti attho”ti.

Vālarūpānīti āharimāni vālarūpāni. “Akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅkoti sārasamāse. Ratanacitranti bhitticchedādivasena ratanacitraṃ. Rukkhātūlalatātūlapoṭakitūlānaṃ vasena tiṇṇaṃ tūlānaṃ. Uddalomiyaṃ kecīti sārasamāsācariyā uttaravihārino ca. Tathā ekantalomiyaṃ. Koseyyakaṭṭissamayanti koseyyakasaṭṭamayāṃ. Ajinacammehīti ajinamigacammehi. Tāni kira cammāni sukhumatarāni. Tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṃ “ajinappaveṇī”tiādi.

Nikāmalābhīti yathicchitalābhī. Tenāha “icchiticchitalābhī”ti. Vipulalābhīti uḷāralābhī. Kasiranti hi parittaṃ vuccati, tappaṭikkhepena akasiraṃ uḷāraṃ. Tenāha “mahantalābhī”tiādi.

Laddhā ca na kappantīti sāmāññaena paṭisiddhattā sabbathā na kappatīti kassaci āsaṅkā siyā, tannivattanatthaṃ “kiñci kiñci kappatī”tiādimāha. Tattha suddhakoseyyanti ratanaparisibbanarahitaṃ. Ettha ca “suddhakoseyyaṃ pana vaṭṭatī”ti vinaye vuttattā idhāpi ettakameva vuttaṃ. Dīghanikāyaṭṭhakathāyaṃ pana “ṭhapetvā tūlikaṃ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni na vaṭṭantī”ti vuttaṃ. Tattha “ṭhapetvā tūlika”nti etena ratanasibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭatīti dīpeti. Vacanatoti etena vinaye vuttabhāvaṃ dasseti. Ekena vidhānenāti yathāvuttameva vidhānaṃ sandhāya vadati. Yadi evaṃ kasmā bhagavatā “laddhā ca na kappantī”ti sāmāññaena paṭisedho katoti āha “akappiyaṃ pana upādāyā”tiādi.

Pallaṅkanti ettha pari-saddo samantatoti etasmiṃ atthe vattati, tasmā vāmūruṃ dakkhiṇūruṃca samaṃ ṭhapetvā ubho pāde aññaṃaññasambandhe katvā nisajjā pallaṅkanti āha “samantato ūrubaddhāsana”nti. Ūrūnaṃ bandhanavasena nisajjā. Pallaṅkaṃ ābhujitvāti ca yathā pallaṅkavasena nisajjā hoti, evaṃ ubho pāde ābhuje samiñjite katvāti attho. Taṃ pana ubhinnaṃ pādānaṃ tathā sambandhatākaraṇanti āha “bandhitvā”ti. Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti uparimaṃ sarīraṃ ujukaṃ ṭhapetvā

aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamaṃsanhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu anuppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ gacchati. Tenāha “aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake”tiādi. Ujūṃ kāyaṃ ṭhapetvāti uparimaṃ kāyaṃ ujukaṃ ṭhapetvā, ayameva vā pāṭho. Heṭṭhimakāyassa hi anujukaṭṭhapanaṃ nisajjāvacaneneva bodhitanti. Ujūṃ kāyanti ettha kāya-saddo uparimakāyavisayo.

Parimukhanti ettha pari-saddo abhisaddena samānatthoti āha “kammaṭṭhānābhimukha”nti, bahiddhā puthuttārammaṇato nivāretvā kammaṭṭhānaṃyeva purakkhatvāti attho. Ettha yathā “vanantaññeva pavisāmī”tiādinā bhāvanānurūpaṃ senāsaṇaṃ dassitaṃ, evaṃ “nisīdāmī”ti iminā alīnānuddhaccapakkhiyo santo iriyāpatho dassito, “pallaṅkaṃ ābhujitvā”ti iminā nisajjāya daḷhabhāvo, “parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā”ti iminā ārammaṇapariggahūpāyo. Pariggahitaniyyānanti sabbathā gahitāsammaṃsaṃ pariccattasammaṃsaṃ satiṃ katvā, paramasatīnepakkaṃ upaṭṭhapetvāti attho. Parīti pariggahaṭṭho “pariṇāyikā”tiādīsu viya. Mukhanti niyyānaṭṭho “suññatavimokkha”ntiādīsu viya. Paṭipakkhato niggamanaṭṭho hi niyyānaṭṭho.

Cattāri rūpāvacarajjhānāni dibbabhāvāvahattā dibbavihārā nāma hontīti tadāsannappavattacaṅkamopi tadupacārato dibbo nāma hotīti āha “cattāri hi rūpajjhānānī”tiādi. Samāpajjitvā caṅkamantassāti idaṃca caṅkamantassa antaranāra samāpattiṃ samāpajjitvā uttāyuttāya caṅkamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi samāpattiṃ samāpajjitvā avuttāhitena sakkā caṅkamitūṃ. Samāpattito vuttāyā caṅkamantassapi caṅkamoti idaṃ pana samāpattito vuttāhitvā antaranāra samāpajjitvā caṅkamantassa vasena vuttaṃ. Dvīsu vihāresūti brahmavihāre, ariyavihāre ca. Mettājhānādayo hitūpasamhārādivasena pavattiyā brahmabhūtā seṭṭhabhūtā vihārāti brahmavihārā. Anaññasādhāraṇattā pana ariyaṇaṃ vihārāti ariyavihārā, catassopi phalasamāpattiyo. Idha pana arahattaphalasamāpattiyeva āgatā.

Paccavekkhaṇāya phalasamāpatti kathitā samāpattiṃ samāpajjitvā vuttāhitassa paccavekkhaṇāsambhavato. Caṅkamādayoti phalasamāpattiṃ samāpannassapi samāpattito vuttāhitassapi caṅkamaṭṭhānanisajjādayo. Ariyacaṅkamādayo honti na pana paccavekkhantassāti adhippāyo.

Venāgapurasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe gijjhā ettha santīti gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo. Gijjho viyāti vā gijjhaṃ, kūṭaṃ. Taṃ etassāti gijjhakūṭo, pabbato. Tasmiṃ gijjhakūṭe. Tenāha “gijjhā vā”tiādi. Acirapakkantoti ettha na desantarapakkamaṇaṃ adhippetam, atha kho sāsanaṃpakkamananti dassento “imasmiṃ sāsane pabbajitvā”tiādimāha, teneva hi “imassā dhammavinayā”ti vuttaṃ. Labbhatīti lābho, catunnaṃ paccayānametaṃ adhivacanaṃ. Sakkaccaṃ kātābbo dātābbo sakkāro. Paccayā eva hi paṇītapāṇītā sundarasundarā abhisankharitvā katā sakkārāti vuccanti. Sakkāroti vā sundarakāro, parehi attano gāravakiriyā pupphādīhi vā pūjā. Lābho ca sakkāro ca lābhasakkārā, te naṭṭhā pahīnā etesanti naṭṭhalābhasakkārā.

Mahālābhasakkāro uppajjīti tadā kira bhagavato mahālābhasakkāro uppajji yathā taṃ cattāro asaṅkheyye pūritadānapāramisañcayassa. Sabbadisāsu hi yamakamahāmegho vuṭṭhahitvā mahogho viya sabbapāramiyo “ekasmiṃ attabhāve vipākaṃ dassāmā”ti sampiṇḍitā viya lābhasakkāramahoghaṃ nibbattayimṃsu. Tato tato annapānayānavatthamālāgandhavilepanādihatthā khattiyabrāhmaṇādayo āgantvā “kaḥaṃ buddho, kaḥaṃ bhagavā, kaḥaṃ devadevo narāsabho purisaśīho”ti bhagavantam pariyesanti, sakaṭasatehipi paccaye āharitvā okāsaṃ alabhamānā samantā gāvutappamāṇampi sakaṭadhurena sakaṭadhuraṃ āhacca tiṭṭhanti ceva anubandhanti ca andhakavindabrāhmaṇo viya. Yathā ca bhagavato, evaṃ bhikkhusaṅghassapi. Vuttampi cetam -

“Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ, bhikkhusaṅghopi sakkato hoti...pe... parikkhārāna”nti.

Tathā -

“Yāvatā kho pana, cunda, etarahi saṅgho vā gaṇo vā loke uppanno, nāhaṃ, cunda, aññaṃ ekaṃ saṅghampi samanupassāmi evaṃlābhaggayasaggappattaṃ yatharivāyaṃ, cunda, bhikkhusaṅgho”ti.

Svāyaṃ bhagavato ca saṅghassa ca uppanno lābhasakkāro ekato hutvā dvinnam mahānadīnaṃ udakaṃ viya appameyyo ahosi, bhagavato pana bhikkhusaṅghassa ca uppanno lābhasakkāro dhammassapi uppannoyeva. Dhammadharānañhi kato sakkāro dhammassa kato nāma hoti. Tena vuttam “tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahālābhasakkāro uppajjī”ti.

Vuttamatthaṃ pāḷiyā nidassento “yathāhā”tiādimāha. Tattha sakkatoti sakkārappatto. Yassa hi cattāro paccaye sakkatvā suabhisāṅkhate paṇītapāṇīte upaneti, so sakkato. Garukatoti garubhāvahetūnaṃ uttamaguṇānaṃ matthakappattiyā anaññasādhāraṇena garukārena sabbadevamanussehi pāsānacchattaṃ viya garukato. Yasmiñhi garubhāvaṃ paccupaṭṭhapetvā paccaye denti, so garukato. Mānitoti sammāpaṭipattiyā mānito manena piyāyito. Tāya hi viññūnaṃ manāpatā. Pūjitoti mānanādipūjāya ceva catupaccayapūjāya ca pūjito. Yassa hi sabbametaṃ pūjanañca karonti, so pūjito. Apacitoti nīcavuttikaraṇena apacito. Satthārañhi disvā manussā hatthikkhandhādīhi otaranti, maggaṃ denti, aṃsakūṭato sāṭakaṃ apanenti. Āsanato vuṭṭhahanti, vandantīti evaṃ so tehi apacito nāma hoti.

Avanṇaṃ pattharivāti avanṇaṃ tattha tattha saṃkittanavasena pattharivā. Āvaṭṭanimāyanti āvaṭṭetvā gahaṇamāyaṃ. Āvaṭṭeti purimākārato nivatteti attano vase vatteti etāyāti āvaṭṭanī, māyā, taṃ āvaṭṭanimāyaṃ osāretvā parijappetvāti attho. Koṭito paṭṭhāyāti antimakoṭito paṭṭhāya. Thaddhakāyena pharusavācāya tiṇṇaṃ ratanānaṃ avanṇakathanaṃ anattāhāvaṃ visasiñcanasadisā hotīti āha “visaṃ siñcitvā”ti. Aññatoti aññāto. Tenāha “ñāto”tiādi.

Kāyaṅganti kāyameva aṅgaṃ, kāyassa vā aṅgaṃ, sīsādi. Vācaṅganti “hotu, sādhu”ti evamādivācāya avayavaṃ. Ekakenāti asahāyena. Imassa panatthassāti “cariyaṃ caraṇakāle”tiādinā vuttassa. Yato yato garu dhuranti yasmiṃ yasmiṃ ṭhāne dhuraṃ garu bhārikaṃ hoti, aññe balibaddā ukkhipitum na sakkonti. Yato gambhīravattanīti

vattanti etthāti vattanī, dummaggassetam nāmaṃ, yasmim̐ t̐hāne udakacikkhallamahantatāya vā visamacchinnataṭabhāvena vā maggo gambhīro hotīti attho. Tadāssu kaṇhaṃ yuñjenti assūti nipātamattam, tadā kaṇhaṃ yuñjenti attho. Yadā dhurañca garu hoti maggo ca gambhīro, tadā aññe balibadde apanetvā kaṇhameva yuñjenti vuttam hoti. Svāssu tam vahate dhuranti etthapi assūti nipātamattameva, so tam dhuram vahaṭīti attho.

Gehavetananti gehe nivuṭṭhabhāvahetu dātabbam. Kāḷako nāma nāmenāti añjanavaṇṇo kiresa, tenassa “kāḷako”ti nāmaṃ akaṃsu. Kāḷakaṃ upasaṅkamtivā āhāti kāḷako kira ekadivasaṃ cintesi “mayham mātā duggatā maṃ puttatt̐hāne t̐hapetvā dukkhena poseti, yaṃnūnāham bhaṭim katvā imaṃ duggatabhāvato moceyya”nti. So tato paṭṭhāya bhaṭim upadhārento vicarati. Atha tasmim̐ divase gāmagorūpehi saddhim̐ tattha samīpe carati. Satthavāhaputtopi gosuttavittako, so “atthi nu kho etesaṃ gunnaṃ antare sakaṭāni uttāretum samattho usabhājānīyo”ti upadhārayamāno bodhisattam disvā “ayaṃ ājānīyo sakkhissati mayham sakaṭāni uttāretu”nti aññasi. Tena tam upasaṅkamtivā evamāha. So aññesaṃ...pe... gehameva agamāsīti tadā kira gāmadārakā “kiṃ nāmetam kāḷakassa gale”ti tassa santikaṃ āgacchanti. So te anubandhitvā dūratova palāpento mātu santikaṃ gato. Tam sandhāyetam vuttam.

Sāyanhasamayanti sāyanhakāle. Bhummatthe etaṃ upayogavacanaṃ. Na hettha accantasamyogo sambhavati. Paṭisallānā vuṭṭhitoti ettha tehi tehi saddhivihārikaantevāsikaupāsakaupāsikādisattehi ceva rūpārammaṇādisaṅkhārehi ca paṭinivattetvā apasakkivā nilīyanaṃ vivecanaṃ kāyacittehi tato vivittatāya paṭisallānaṃ kāyaviveko, cittaviveko ca. Yo tato duvidhavivekato vuṭṭhito bhavaṅgappattiyā sabrahmacārīhi samāgamaṇa ca apeto. So paṭisallānā vuṭṭhito nāma hoti. Ayaṃ pana yasmā paṭisallānaṃ uttamato phalasamāpattito vuṭṭhāsi, tasmā “phalasamāpattito”ti vuttam. Kāyasakkhino bhavissāmāti nāmakāyena desanāsampaṭicchana vasena sakkhibhūtā bhavissāma. Nanu ca “paññatte āsane nisīdī”ti idaṃ kasmā vuttam. Titthiyā hi bhagavato paṭipakkhā, te kasmā tassa āsanaṃ paññāpentīti āha “tathāgato hī”tiādi.

Viggāhikakathanti viggāhasaṃvattanikaṃ sārambhakathaṃ. Āyāceyyāsīti vacibhedam katvā yāceyyāsi. Pattheyyāsīti manasā āsīseyyāsi. Piheyyāsīti tasseeva vevacanaṃ. Nittejamaṃ āpannoti tejahānīyā nittejabhāvaṃ āpanno, nittejabhūtoti attho. Tato eva bhikkhuādayopi sammukhā oloketum asamatthatāya pattakkhandho, patitakkhandhoti attho. Tenāha “onataḡivo”ti. Dassitadhammesūti vuttadhammesu. Vacanamattameva hi tesam, na pana dassanaṃ tādisasseva dhammassa abhāvato. Bhagavato eva vā “ime dhammā anabhisambuddhā”ti parassa vacanavasena dassitadhammesu. Paṭicarissatīti paṭicchādanavase carissati pavattissati, paṭicchādanattho eva vā carati-saddo anekatthattā dhātūnanti āha “paṭicchādessatī”ti. Aññena vā aññanti pana paṭicchādanākāradassananti āha “aññena vā vacanenā”tiādi.

Tattha aññaṃ vacananti yaṃ samanuyuñjantena bhagavatā parassa dosavibhāvanaṃ vacanaṃ vuttam, tam tato aññeneva vacanena paṭicchādeti. “Āpattim āpannosī”ti codakena vuttavacanaṃ viya “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismim̐ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”tiādivacanena aññaṃ āgantukakathaṃ āharanto “tvaṃ itthannāmaṃ āpattim āpannosī”ti puṭṭho “pāḷaliputtam gatomhī”ti vatvā puna “na tava pāḷaliputtagamaṇaṃ pucchāma, āpattim pucchāmā”ti vutte

tato rājagahaṃ gatomhi. Rājagahaṃ vā yāhi brāhmaṇagehaṃ vā, āpattiṃ āpannosīti. “Tattha me sūkaramaṃsaṃ laddha”ntiādīni vadanto viya samanuyuñjakena vuttavacanato aññaṃ āgantukakathaṃ āharanto apanāmessati, vikkhepaṃ gamayissati. Appatītā honti tena atuṭṭhā asomanassikāti apaccayo, domanassetam adhivacanaṃ. Neva attano, na paresaṃ hitaṃ abhirādhayaṭīti anabhiraddhi, domanassameva. Tenevāha “apaccayena domanassaṃ vutta”nti.

Yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti ettha dhamma-saddena catusaccadhammo vuttoti āha “yassa maggassa vā phalassa vā atthāyā”ti. Catusaccadhammo hi maggaphalādhigamatthāya desīyati. Na niggacchatīti na pavatteti. Nanti naṃ dhammaṃ. Idāni “yassa kho pana te atthāya dhammo desito”ti ettha dhamma-saddena paṭipattidhammo dassito, na pana catusaccadhammoti adhippāyena atthavikappaṃ dassento “atha vā”tiādimāha. Pañca dhammāti gambhīraññācariyabhūtānaṃ khandhādīnaṃ uggahasavanadhāraṇaparicayayonisomanasikāre sandhāyāha. Takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti ettha sammāsaddo ubhayatthāpi yojetabbo “sammā takkarassa sammā dukkhakkhayāyā”ti. Yo hi sammā dhammaṃ paṭipajjati, tasseva sammā dukkhakkhayo hotīti. Yo pana vuttanayena takkaro, tassa niyyānaṃ atthato dhammasseva niyyānanti tappaṭikkhepena “so dhammo...pe... na niyyāti na niggacchatī”ti āha.

Yadi tiracchānasīhassa nādo sabbatiracchānaekaccamanussāmanussanādato seṭṭhataṃ seṭṭhanādo, kimaṅgaṃ pana tathāgatasīhassa nādoti āha “sīhanādanti seṭṭhanāda”nti. Yadi vā tiracchānasīhanādassa seṭṭhanādatā nibbhayaṭāya appaṭisattutāya icchitā, tathāgatasīhanādasseva ayamattho sātisaṇṇoti āha “abhītanādaṃ appaṭināda”nti. “Atṭhānametaṃ anavakāso”tiādīnā hi yo attho vutto, tassa bhūtataṃ ayaṃ nādo seṭṭhanādo nāma hoti uttamanādo. Bhūtatto hi uttamatthoti. Imamatthaṃ pana vadantassa bhagavato aññato bhayaṃ vā āsaṅkā vā natthīti abhītanādo nāma hoti. Abhūtañhi vadato kutoci bhayaṃ vā āsaṅkā vā siyā, evaṃ pana vadantaṃ bhagavantaṃ koci uttāhitaṃ paṭibāhitaṃ samattho nāma natthīti ayaṃ nādo appaṭinādo nāma hoti.

Samantato niggaṇṇhanavasena todanaṃ vijjhaṇaṃ sannitodakaṃ, sammā vā nitudanti pīlenti etenāti sannitodakaṃ. Vācāyāti ca paccatte karaṇavacanaṃ. Tenāha “vacanapatodenā”ti. Sañjambharimakamsūti samantato sambharitaṃ akaṃsu, sabbe paribbājaka vācātodanehi tudimsūti attho. Tenāha “sambharitaṃ...pe... vijjhimsū”ti. Siṅgālakamaṃyevāti siṅgālameva, “segālakamaṃyevā”tipi pāṭho. Tassevāti siṅgālaravasseva. Atha vā bheraṇḍakamaṃyevāti bhedaṇḍasakuṇisadisamaṃyevāti attho. Bhedaṇḍaṃ nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “apica bhinnassaraṃ amanāpasaddaṃ nadatī”ti. Sesamettha uttānameva.

Sarabhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame kesamuttaṃ nivāso etesanti kesamuttiyāti āha “kesamuttanigamavāsino”ti. Atṭhavidhapānakānīti ambapānādiatṭhavidhāni pānāni.

“Mā anussavenā”tiādīsu pana eko daharakālato paṭṭhāya evaṃ anussavo atthi, evaṃ cirakālakatāya anussutiyā labbhamānaṃ kathamidaṃ aññathā siyā, tasmā bhūtametanti anussavena gaṇhāti, tathā gahaṇaṃ paṭikkhipanto “mā anussavenā”ti

āha. Anu anu savanaṃ anussavo. Aparo “amhākaṃ pitupitāmahādivuddhānaṃ upadesaparamparāya idamābhatam, evaṃ paramparābhatakatham nāma na aññathā siyā, tasmā bhūtameta”nti gaṇhāti, taṃ paṭikkhipanto “mā paramparāyā”ti āha. Eko kenaci kismiñci vuttamatte “evaṃ kira eta”nti gaṇhāti, taṃ nisedhento “mā itikirāyā”ti āha. Piṭakaṃ gantho sampadīyati etassāti piṭakasampadānaṃ, ganthassa uggaṇhanako. Tena piṭakauggaṇhanakabhāvena ekacco tādisaṃ gantham paguṇam katvā tena taṃ samentaṃ sameti, tasmā “bhūtameta”nti gaṇhāti, taṃ sandhāyesa paṭikkhepo “mā piṭakasampadānenā”ti, attano uggahaganthasampattiyā mā gaṇhitthāti vuttaṃ hoti. Sametanti saṃgataṃ.

Koci kañci vitakkento “evameva tena bhavitabba”nti kevalaṃ attano saṅkappavasena “bhūtamida”nti gaṇhāti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ “mā takkahetū”ti. Añño “imāya yuttiyā bhūtamida”nti kevalaṃ anumānato nayaggāhena gaṇhāti, taṃ paṭikkhipanto “mā nayahetū”ti āha. Kassaci “evametaṃ siyā”ti parikappentassa ekaṃ kāraṇaṃ upaṭṭhāti, so “attheta”nti attano parikappitākārena gaṇhāti, taṃ paṭisedhento “mā ākāraparivitakkenā”ti āha. Aparassa cintayato yathāparikappitaṃ kañci atthaṃ “evametaṃ na aññathā”ti abhinivisantassa ekā diṭṭhi uppajjati. Yā yassa taṃ kāraṇaṃ nijjhāyantassa paccakkhaṃ viya nirūpetvā cintentassa khamati. So “attheta”nti diṭṭhinijjhānakkhantiyā gaṇhāti, taṃ sandhāyāha “mā diṭṭhinijjhānakkhantiyā”ti.

Akusalaverassāti pāṇātipātādipaṇcavidhaṃ veraṃ sandhāya vadati. Kodho nāma cetaso dukkhanti āha “kodhacittassa abhāvenā”ti. Kilesassāti cittaṃ vibādhentassa upatāpentassa uddhaccakukkucādikilesassa. Sesamettha uttānameva.

Kesamuttisuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sāḷhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe pāto asitabbabhojanaṃ pātarāsaṃ, bhuttaṃ pātarāsaṃ etesanti bhuttapātarāsā. Dāsā nāma antojātā vā dhanakkītā vā karamarānītā vā sayam vā dāsabyaṃ upagatā. Bhattavetanabhatā kammakārā nāma.

Nicchātoti ettha chātaṃ vuccati taṇhā jighacchāhetutāya, sā assa natthīti nicchāto. Tenāha “nittaṇho”ti. Abbhantare santāpakarānaṃ kilesānanti attano santāne darathapariḷāhajananaṃ santāpanakilesānaṃ. Antotāpanakilesānaṃ abhāvā sīto sītalo bhūto jātoti sītibhūto. Tenāha “sītālībhūto”ti. Maggaphalanibbānasukhāni vā paṭisaṃvedetīti sukhappaṭisaṃvedī. Sesaṃ suviññeyyameva.

Sāḷhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame kathāvatthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā na pavattati, tasmā “kathākāraṇānī”ti vuttaṃ. Atati satati satataṃ gacchati pavattatīti addhā, kāloti āha “atītamaddhānaṃ nāma kālopi vattatī”ti.

Dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavattivatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena atītotiādinā voharīyati, atītādibhedo ca nāmāyaṃ nippariyāyato dhammānaṃyeva hoti, na kālassāti āha “khandhāpi vattantī”ti. Yathāvuttamatthaṃ itaresu dvīsu atidisati “anāgatapaccuppannesupi eseva nayo”ti. Atītamaddhānantiādisu ca dve pariyāyā suttantapariyāyo, abhidhammapariyāyo ca. Suttantapariyāyena paṭisandhito pubbe atīto addhā nāma,

cutito pacchā anāgato addhā nāma, saha cutipaṭisandhīti tadantaraṃ paccuppanno addhā nāma. Abhidhammapariyāyena tīsu khaṇesu uppādato pubbe atīto addhā nāma, uppādato uddhaṃ anāgato addhā nāma, khaṇattayaṃ paccuppanno addhā nāma. Tatthāyaṃ suttantadesanāti suttantapariyāyeneva atītādivisayaṃ kathaṃ dassento “atīte kassapo nāmā”tiādimāha.

Ekamseneva byākātabbo vissajjetabboti ekamsabyākaraṇīyo. “Cakkhu anicca”nti pañhe uttarapadāvadadhāraṇaṃ sandhāya “ekamseneva byākātabba”nti vuttaṃ niccatāya lesassapi tattha abhāvato, purimapadāvadadhāraṇe pana vibhajjabyākaraṇiyatāya. Tenāha “aniccaṃ nāma cakkhūti puttḥena panā”tiādi. Cakkhusote visesatthasāmaññatthānaṃ asādhāraṇabhāvato dvinnāṃ tesāṃ sadisacodanā paṭicchannamukheneva byākaraṇīyā paṭikkhepavasena anuññātavasena ca vissajjitabbatoti āha “yathā cakkhu, tathā sotaṃ...pe... ayaṃ paṭipucchābyākaraṇīyo pañho”ti. Taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ jīvasarīraṇaṃ anaññatāpañhe yassa yena anaññatā coditā, so eva paramatthato nupalabbhatīti ca jhānattayassa metteyyatākittanasadisoti abyākātabbatāya ṭhapanīyo vutto. Evarūpo hi pañho tidhā avissajjanīyattā byākaraṇaṃ akatvā ṭhapetabbo.

Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, kāraṇanti āha “kāraṇākāraṇe”ti. Yuttena kāraṇenāti anurūpena kāraṇena. Pahotīti niggaṇhituṃ samattho hoti. Sassatavādibhāvameva dīpetīti attanā gahite ucchedavāde dosaṃ disvā attanopi sassatavādibhāvameva dīpeti. Puggalavādimhīti iminā vacchakuttiyavādiṃ dasseti. Pañhaṃ pucchante hi paṭipajjitabbā paṭipadā pañhapucchanakānaṃ vattaṃ.

Paṭicaratīti paṭicchādanavasena carati pavattati. Paṭicchādanattho eva vā caratisaddo anekatthattā dhātūnanti āha “paṭicchādetī”ti. Aññenaññanti pana paṭicchādanākāradassananti āha “aññena vacanenā”tiādi. Tattha aññena vacanenāti yaṃ codakena cuditakassa dosavibhāvanaṃ vacanaṃ vuttaṃ, taṃ tato aññena vacanena paṭicchādeti. Yo hi “āpattiṃ āpannosī”ti vutte “ko āpanno, kiṃ āpanno, kismiṃ āpanno, kaṃ bhaṇatha, kiṃ bhaṇathā”ti vadati. “Evarūpaṃ kiñci tayā diṭṭha”nti vutte “na suṇāmi”ti sotaṃ vā upaneti, ayaṃ aññenaññaṃ paṭicarati nāma. “Ko āpanno”tiādinā hi codanaṃ avissajjetvā vā vikkhepāpajjanaṃ aññenaññaṃ paṭicaraṇaṃ, bahiddhā kathāpanāmanaṃ vissajjetvāti ayametesāṃ viseso. Tenevāha “āgantukakathaṃ otārento”tiādi. Tattha apanāmetīti vikkhepeti. Tatrāti tasmīṃ bahiddhākathāya apanāmane.

Upanisīdati phalaṃ etthāti kāraṇaṃ upanīsā, upecca nissayatīti vā upanīsā, saha upanīsāyāti saupanisoti āha “saupanissayo sapaccayo”ti.

Ohitasototi anaññavihitattā dhammassavanāya apanāmitasoto. Tato eva tadatthaṃ ṭhapitasoto. Kusaladhammanti ariyamaggo adhippetoti āha “ariyamagga”nti.

Kathāvatthusuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame bhagavā mūlaṃ kāraṇaṃ etesaṃ yāthāvato adhigamāyāti bhagavaṃmūlakā. Tenāha “bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmā”ti. Amhākaṃ dhammāti tehi attanā adhigantabbatāya vuttaṃ. Sevittabbāsevitabbānañhi yāthāvato adhigamaññāṇāni adhigacchanakasambandhīni, tāni ca sammāsambuddhamūlakāni anaññavisayattā. Tenāha “pubbe

kassapasammāsambuddhenā”tiādi. Ime dhammāti ime ñāṇadhammā. Ājānāmāti abhimukhaṃ paccakkhato jānāma. Paṭivijjhāmāti tasseva vevacanaṃ, adhigacchāmāti attho. Bhagavā netā etesanti bhagavaṃnettikā. Netāti sevitabbadhamme veneyyasantānaṃ pāpetā. Vinetāti asevitabbadhamme veneyyasantānato apanetā. Tadaṅgavinayādivasena vā vinetā. Atha vā yathā alamariyañāṇadassanaviseso hoti, evaṃ visesato netā. Anunetāti “ime dhammā sevitabbā, ime na sevitabbā”ti ubhayasampāpanāpanayanatthaṃ paññāpetā. Tenāha “yathāsabhāvato”tiādi.

Paṭisaranti etthāti paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti bhagavaṃpaṭisaraṇā. Āpāthaṃ upagacchantā hi bhagavā paṭisaraṇaṃ samosaraṇatṭhānaṃ. Tenāha “catubhūmakadhammā”tiādi. Paṭisarati sabhāvasamapaṭivedhavasena paccekaṃ upagacchatīti vā paṭisaraṇaṃ, bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti bhagavaṃpaṭisaraṇā. Paṭisarati paṭivijjhatīti vā paṭisaraṇaṃ, tasmā paṭivijjhanavasena bhagavā paṭisaraṇaṃ etesanti bhagavaṃpaṭisaraṇā. Tenāha “apicā”tiādi. Paṭivedhavasenāti paṭivijjhitabbatāvasena. Asatipi mukhe atthato evaṃ vadanto viya hotīti āha “phasso āgacchati ahaṃ bhagavā kinnāmo”ti. Phasso ñāṇassa āpāthaṃ āgacchantoyeva hi attano “ahaṃ kinnāmo”ti nāmaṃ pucchanto viya, bhagavā cassa nāmaṃ karonto viya hoti.

Paṭibhātūti ettha paṭisaddāpekkhāya “bhagavanta”nti upayogavacanaṃ, attho pana sāmivacanavaseneva veditabboti dassento āha “bhagavato”ti. Paṭibhātūti ca bhāgo hotu. Bhagavato hi esa bhāgo, yadidaṃ dhammassa desanā, amhākaṃ pana bhāgo savananti adhippāyo. Evañhi saddalakkhaṇena sameti. Keci pana paṭibhātūti padassa dissatūti atthaṃ vadanti, ñāṇena dissatu, desīyatūti vā attho. Upatṭhātūti ñāṇassa paccupatitṭhatu. Pāliyaṃ ko adhippayāsoti ettha ko adhikappayogoti attho.

Lokavajjavasenāti lokiyajanehi pakatiyā garahitabbavajjavasena. Vipākavajjavasenāti vipākassa apāyasaṃvattanikavajjavasena. Kathantiādinā ubhayavajjavasenapi appasāvajjatāya visayaṃ dasseti. Sesamettha suviññeyyameva.

Aññatitthiyasuttavaṇṇanā nīṭṭhitā.

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame lubbhatīti lobho. Dussatīti doso. Muyhatīti moho. Lobhādīni panetāni asahajātānaṃ pāṇātipātādīnaṃ kesañci akusalānaṃ upanissayapaccayaṭṭhena, sahaajātānaṃ adinnādānādīnaṃ kesañci sampayuttā hutvā uppādakaṭṭhena, sayañca akusalānīti sāvajjadukkhavipākaṭṭhenāti āha “akusalānaṃ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlānī”ti. Vuttampi cetaṃ “ratto kho, āvuso, rāgena abhibhūto pariyādinnaṃ cittaṃ pāṇampi hanatī”tiādi. Yadapīti liṅgavipallāsena vuttanti āha “yopi, bhikkhave, lobho”ti. Tadapīti etthāpi eseṇa nayoti āha “sopi akusalamūla”nti. Vināpi liṅgavipallāsena atthayojanaṃ dassento “akusalamūlaṃ vā”tiādimāha. Sabbatthāti “yadapi, bhikkhave, doso, tadapi akusalamūla”ntiādīsu. Abhisankharotīti ettha āyūhatīti atthaṃ vatvā tañca āyūhanaṃ paccayasamavāyasiddhito sampiṇḍanaṃ rāsikaraṇaṃ viya hotīti āha “sampiṇḍeti rāsikaṃ karotī”ti.

Pāliyaṃ “vadhenā”tiādīsu vadhenāti māraṇena vā pothanena vā. Vadhasaddo hi hiṃsanattho viheṭhanattho ca hoti. Bandhanenāti addubandhanādīnā. Jāniyāti dhanajāniyā, “sataṃ gaṇhatha, sahaṃsaṃ gaṇhathā”ti evaṃ pavattitadāṇḍenāti attho. Garahāyāti pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṃ, gomayasiñcanaṃ, gīvāya

kuraṇḍakabandhananti evamādīni katvā garahapāpanena. Tattha pañcasikhamuṇḍakakaraṇaṃ nāma kākapakkhakaraṇaṃ. Gomayasiñcanaṃ sīsena kaṇodakāvasecanaṃ. Kuraṇḍakabandhanaṃ gaddulabandhanaṃ.

Kālasmiṃ na vadatīti yuttakāle na vadati, vattabbakālassa pubbe vā pacchā vā ayuttakāle vattā hoti. Abhūtavādīti yaṃ natthi, tassa vattā. Tenāha “bhūtaṃ na vadatī”ti. Atthaṃ na vadatīti kāraṇaṃ na vadati, akāraṇanissitaṃ nipphalaṃ vattā hoti. Dhammaṃ na vadatīti sabhāvaṃ na vadati, asabhāvaṃ vattā ayathāvādīti attho. Vinayaṃ na vadatīti saṃvaravinayaṃ na vadati, na saṃvaravinayappaṭisaṃyuttassa vattā hoti, attano suṇantassa ca na saṃvaravinayāvahassa vattāti attho.

Atacchanti abhūtatthaṃ. Tenāha “itaraṃ tasseva vevacana”nti. Atha vā abhūtanti asantaṃ avijjamānaṃ. Atacchanti atathākāraṃ.

Puññakammato eti uppajjatīti ayo, vaḍḍhi. Tappaṭikkhepena anayo, avaḍḍhīti āha “anayaṃ āpajjatīti avaḍḍhiṃ āpajjatī”ti. Māluvāsipāṭikā nāma dīghasaṇṭhānaṃ māluvāpakkhaṃ, māluvāphalapoṭṭhalikāti attho. Phalitāyāti ātapena sussitvā bhinnāya. Vaṭarukkhādīnaṃ mūleti vaṭarukkhādīnaṃ samīpe. Sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkontīti kasmā na sakkonti? Bhavanavināsabhayā. Rukkhamūle patitamāluvābījato hi latā uppajjitvā rukkhāṃ abhiruhati. Sā mahāpattā ceva bahupattā ca mahākolirapattasaṇṭhānehi tato ca mahantatarehi sākhaṇṭhapantarehi pattehi samannāgatā. Atha naṃ rukkhāṃ mūlato paṭṭhāya vinandhamānā sabbaviṭapāni sañchādetvā mahantaṃ bhāraṃ janetvā tiṭṭhati, sā vāte vāyante deve vā vassante oghanaheṭṭhāgatā olambanahetubhūtaṃ ghanabhāvaṃ janetvā tassa rukkhassa sabbasākhāṃ bhijjati, bhūmiyaṃ nipātetī. Tato tasmīṃ rukkhe patiṭṭhitavimānaṃ bhijjati vinassati. Iti tā devatāyo bhavanavināsabhayā sakabhāvena saṇṭhātuṃ na sakkonti. Ettha ca yaṃ sākhaṭṭhakavimānaṃ hoti, taṃ sākhaṇṭsu bhijjamānāsu tattha tattheva bhijjitvā sabbasākhaṇṭsu bhinnāsu sabbaṃ bhijjati, rukkhaṭṭhakavimānaṃ pana yāva rukkhassa mūlamattampi tiṭṭhati, tāva na nassatīti veditabbaṃ. Tattha tattha palujjitvāti tattha tattha bhijjitvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Akusalamūlasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame tadahūti ettha tasmīṃ ahanīti atthoti āha “tasmīṃ ahu uposathe”ti. Upavasanti etthāti uposatho, uposathadivaso. Upavasantīti ca sīlena vā anasana vā khīrasāyanādividhinā vā upetā hutvā vasantīti attho. Uposathadivase hi sāsānikā sīlena, bāhirakā sabbaso āhārassa abhuñjanena khīrasāyanamadhusāyanādividhinā vā upetā hutvā viharanti. So panesa uposathadivaso aṭṭhamicātuddasipannarasibhedena tividho, tasmā sesadvayanivāraṇatthaṃ “pannasikauposathadivase”ti vuttaṃ. Vavassaggattheti vacasāyatthe. Divasaddo divāsaddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divāsaddo savisesena dīpetīti āha “divasassa divā, majjhanhike kāleti attho”ti. Paṭicchāpetvāti sampaṭicchanaṃ kāretvā. Vipākaphalenāti sadisaphalena. Na mahapphalo hoti manoduccaritadussīlyena upakkiliṭṭhabhāvato. Vipākānisamsenāti udrayaphalena. Vipākobhāsenāti paṭipakkhavigamajanitena sabhāvasaṅkhātena vipākobhāsenā. Na mahāobhāso aparisuddhabhāvato. Vipākavipphārassāti vipākavepullassa.

Nāhaṃ kvacanītiādivacanassa micchābhinivesavasena pavattattā “idaṃ tassa musāvādasmiṃ vadāmi”ti pāliyaṃ vuttaṃ, catukoṭikasuññatādassanavasena pavattaṃ pana ariyadassanamevāti na tattha musāvādo. Vuttañhetam -

“Puna caparaṃ, bhikkhave, ariyasāvako iti paṭisañcikkhati ‘nāhaṃ kvacani, kassaci kiñcanatasmīṃ, na ca mama kvacani, kismiñci kiñcanatatthī’”tiādi.

Ettha hi catukoṭikasuññatā kathitā. Kathaṃ? Ariyo hi nāhaṃ kvacanīti kvaci attānaṃ na passati, kassaci kiñcanatasminti attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, bhātittāhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ maññitvā upanetabbaṃ na passatīti attho. Na ca mama kvacanīti ettha mama-saddaṃ tāva ṭhapetvā kvacani parassa ca attānaṃ kvaci na passatīti ayamattho. Idāni mama-saddaṃ āharitvā “mama kismiñci kiñcanatatthī”ti so parassa attānaṃ “mama kismiñci kiñcanabhāvena atthī”ti na passati, attano bhātikaṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyaṭṭhāne sahāyaṃ, parikkhāraṭṭhāne parikkhāraṃ kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati. Na katthaci parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, tasmā ayaṃ suññatā catukoṭikāti veditabbā.

Yasmā pana micchādiṭṭhikānaṃ yāthāvadassanassa asambhavato yathāvuttacatukoṭikasuññatādassanaṃ na sambhavati, tasmā “natthi mātā, natthi pitā”tiādivacanāṃ viya micchāgāhavasena “nāhaṃ kvacanī”tiādi vuttanti yutto cettha musāvādasambhavo. Katthacīti ṭhāne, kāle vā. Atha “nippphalo”ti kasmā vuttaṃ. “Na mahapphalo”ti saddena hi mahapphalābhāvova jotito, na pana sabbathā phalābhāvoti āha “byañjanaṃ eva hi ettha sāvasesa”ntiādi. Sesapadesupīti “na mahānisaṃso”tiādīsupi.

Aṭṭhahi kāraṇehīti -

“Atha kho, bhante, sakko devānamindo devānaṃ tāvatimsānaṃ bhagavato aṭṭha yathābhucce vaṇṇe payirudāhāsi - ‘taṃ kiṃ maññanti, bhonto devā tāvatimsā, yāvañca so bhagavā bahujaṇahitāya paṭipanno bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ, evaṃ bahujaṇahitāya paṭipannaṃ bahujaṇasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṃ imināpaṅgena samannāgataṃ satthāraṃ neva atītaṃse samanupassāmi, na panetarahi aññatra tena bhagavatā’”ti -

Ādinā mahāgovindasutte vitthāritehi bahujaṇahitāya paṭipannādīhi buddhānubhāvadīpakehi aṭṭhahi kāraṇehi. Atha “navahi kāraṇehī”ti avatvā “aṭṭhahi kāraṇehī”ti kasmā vuttanti āha “ettha hi...pe... sabbe lokiya lokuttarā buddhaguṇā saṅgahitā”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti - imasmiṃ sutte “itipi so bhagavā”ti iminā vacanena avisesato sabbepi lokiya lokuttarā buddhaguṇā dīpitā, tasmā tena dīpitaguṇe sandhāya “aṭṭhahi kāraṇehī”ti vuttanti. Arahantiādīhi pāṭiyekkaguṇāva niddiṭṭhāti arahantiādīhi ekekehi padehi ekeke guṇāva niddiṭṭhāti attho.

Sahatantikanti pālīdhammasahitaṃ. Purimanayeneva yojanā kātābbāti “kiliṭṭhasmiñhi kāye pasādhanaṃ pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamānā na sobhanti”tiādinā nayena yojanā kātābbāti attho.

Saṅghassa anussaraṇaṃ nāma tassa guṇānussaraṇamevāti āha “aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ guṇe anussarati”ti. Dve tayo vāre gāhāpitaṃ usumanti dve tayo vāre uddhanaṃ āropetvā sedanavasena gāhāpitaṃ usumaṃ. Purimanayeneva yojanā kātabbāti “kiliṭṭhasmiñhi vatthe pasādhanaṃ pasādhetvā nakkhattaṃ kīlamānā na sobhanti”tiādinā nayena yojanā kātabbā.

Pahīnakālato paṭṭhāya...pe... viratāvāti etena pahānahetukā idhādhippetā viratīti dasseti. Kammakkhayakaraññaena hi pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā arahanto accantameva tato paṭiviratāti vuccati samucchadavasena pahānaviratīnaṃ adhippetattā. Kiñcāpi pahānaviramaṇānaṃ purimapacchimakālatā natthi, maggadhammānaṃ pana sammādiṭṭhiādīnaṃ sammāvācādīnañca paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahaṇātanampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneveva hotīti, gahaṇappavattiākārasena paccayabhūtesu sammādiṭṭhiādīsu pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, paccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro ca hotīti pahānaṃ vā samucchadavasena, virati paṭippassaddhivasena yojetabbā.

Atha vā pāṇo atipātīyati etenāti pāṇātipāto, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko pana so? Ahirikānottappadosamohavihiṃsādayo kilesā. Te hi arahanto ariyamaggena pahāya samugghātetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭiviratāti vuccanti, kilesesu pahīnesu kilesanimittassa kammassa anuppajjanato. Adinnādānaṃ pahāyatiādīsupi eseve nayo. Viratāvāti avadhāraṇena tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṃ dasseti. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṃ bhindanti, na evaṃ arahanto, arahanto pana sabbaso pahīnapāṇātipātattā accantaviratā evāti.

Daṇḍanasāṅkhātassa paraviheṭhanassa ca parivajjanabhāvadīpanatthaṃ daṇḍasatthānaṃ nikkhepavacananti āha “parūpaghātattāyā”tiādi. Lajjīti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi pāpajigucchanaṃ pāputtāsarahitaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti. Dhammagarutāya vā arahantānaṃ dhammassa ca attā dhīnattā attādhīpatibhūtā lajjāva vuttā, na pana lokādhipati ottappaṃ. “Dayaṃ mettacittataṃ āpannā”ti kasmā vuttaṃ, nanu dayā-saddo “adayāpanno”tiādīsu karuṇāya pavattatīti? Saccametaṃ, ayaṃ pana dayā-saddo anurakkhaṇatthaṃ antonītaṃ katvā pavattamāno mettāya karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto. Mijjati siniyhatīti mettā, mettā etassa atthīti mettaṃ, mettaṃ cittaṃ etassāti mettacitto, tassa bhāvo mettacittatā, mettāicceva attho.

Sabbapāṇabhūtahitānukampīti etena tassā viratiyā pavattavasena apariyantataṃ dasseti. Pāṇabhūteti pāṇajāte. Anukampakāti karuṇāyanakā, yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā vuttaṃ “tāya eva dayāpannatāyā”ti. Evaṃ yehi dhammehi pāṇātipātā virati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇādhammehi samaṅgibhāvo dassito.

Parapariggahitassa ādānanti parasantakassa ādānaṃ. Theno vuccati coro, tassa bhāvo theyyaṃ, kāmañcetha “lajjī dayāpanno”ti na vuttaṃ, adhikārasena pana atthato vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa

visesapaccayā, evaṃ adinnādānappahānassapīti, tasmā sāpi pāḷi ānetvā vattabbā. Esa nayo ito paresupi. Atha vā sucibhūtenāti etena hirottappādīhi samannāgamo, ahirikādīnañca pahānaṃ vuttamevāti “lajjī”tiādi na vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Aseṭṭhacariyanti aseṭṭhānaṃ hīnānaṃ, aseṭṭhaṃ vā lāmakam cariyaṃ, nihīnavuttiṃ methunanti attho. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācārenti methunaviratimāha. Ārācārī methunāti etena - “idhekacco na heva kho mātugāmena saddhiṃ dvayaṃdvayasamāpattiṃ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṃ sādīyati, so taṃ assādeti, taṃ nikāmeti, tena ca vittiṃ āpajjati”tiādinā vuttā sattavidhamethunasamīyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbaṃ.

“Saccato thetato”tiādīsu viya theta-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditāya ṭhitakathattā kathāvasena veditabboti āha “ṭhitakathāti attho”ti. Na ṭhitakathoti yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṃ na ṭhitā kathā yassa so na ṭhitakathoti haliddirāgādayo yathā kathāya upamā honti, evaṃ yojetabbaṃ. Esa nayo “pāsāṇalekhā viyā”tiādīsūpi. Saddhā ayati pavattati etthāti saddhāyā, saddhāyā eva saddhāyikā yathā venayikā. Saddhāyā vā ayitabbā saddhāyikā, saddheyyāti attho. Vattabbataṃ āpajjati viṣaṃvādanatoti adhippāyo.

Ekaṃ bhattaṃ ekabhattaṃ, taṃ etesamatthīti ekabhattikā, ekasmiṃ divase ekavārameva bhuñjanakā. Tayidaṃ rattibhojanenapi siyāti āha “rattūparatā”ti. Evampi sāyanhabhojanenapi siyuṃ ekabhattikāti tadāsaṅkānivattanatthaṃ “viratā vikālabhojanā”ti vuttaṃ. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṃ buddhānaṃ ariyānaṃ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Aṭṭhakathāyaṃ pana dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhattattā aparāṇho “vikālo”ti vutto.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇa”ntiādinayappavattaṃ bhagavato sāsanaṃ sacchandarāgappavattito naccādīnaṃ dassanaṃ na anulometīti āha “sāsanaṃ ananulomattā”ti. Attanā payojiyamānaṃ parehi payojāpīyamānañca naccaṃ naccabhāvasāmaññato pāḷiyaṃ ekeneva naccasaddena gahitaṃ, tathā gītavāditasaddā cāti āha “naccananaccāpanādivasenā”ti. Ādi-saddena gāyanagāyāpanavādanavādāpanāni saṅgaṇhāti. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṃ virūpekasesanayena. Ālocanasabhāvatāya vā pañcannaṃ viññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanasāṅkhepasabbhāvato dassanāicceva vuttaṃ. Avisūkabhūtaṃ gītassa savanaṃ kadāci vaṭṭatīti āha “visūkabhūtaṃ dassana”nti. Tathā hi vuttaṃ paramatthajotikāya khuddakapāṭhaṭṭhakathāya “dhammūpasamhitaṃ gītaṃ vaṭṭati, gītūpasamhito dhammo na vaṭṭatī”ti.

Yaṃ kiñcīti ganthitaṃ vā aganthitaṃ vā yaṃ kiñci pupphaṃ. Gandhajātanti gandhajātiyaṃ. Tassāpi “yaṃ kiñcī”ti vacanato dhūpitassapi adhūpitassapi yassa kassaci vilepanādi na vaṭṭatīti dasseti. Uccāti uccasaddena samānatthaṃ ekaṃ saddantaraṃ. Seti etthāti sayanaṃ. Uccāsayaṇaṃ mahāsayaṇaṃ samaṇasārūpparahitaṃ adhippetanti āha “pamañātikkantaṃ akappiyattharaṇa”nti, āsandādiāsanañcettha sayanena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhāraṅkiriyā paṭikkhattāva hoti, tasmā “uccāsayaṇamahāsayaṇā”icceva vuttaṃ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti daṭṭhabbā. Atha vā

“uccāsayanāsanamahāsayanāsanā”ti, etasmiṃ atthe ekasesanayena ayaṃ niddeso kato yathā “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”nti. āsanakiriyāpubbakattā vā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi saṅgahitanti veditabbaṃ.

“Kīvā”ti ayaṃ nipāto. “Kittaka”nti imassa atthaṃ bodhetīti āha “kīvamahapphaloti kittakaṃ mahapphalo”ti. Sesapadesūti “kīvamahānisamso”tiādīsu. Ratta-saddo ratanapariyāyoti āha “pahūtarattaratanānanti pahūtena rattasaṅkhātena ratanena samannāgatāna”nti. Pāḷiyaṃ pana “pahūtasattaratanāna”ntipi pāṭho dissati. Bheritalasadisam katvāti bheritalaṃ viya samaṃ katvā. Tato ekaṃ bhāgaṃ na agghatīti yathāvuttaṃ cakkavattirajjaṃ tato soḷasabhāgato ekaṃ bhāgaṃ na agghati. Tato bahutaraṃ hotīti cakkavattirajjasirito bahutaraṃ hoti.

Cātumahārājikānantiādīsu cātumahārājikā nāma sinerupabbatassa vemajjhe honti, tesu bahū pabbataṭṭhāpi ākāsaṭṭhāpi, tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, khiḍḍāpadosikā, manopadosikā, sītavalāhakā, uṇhavalāhakā, candimā, devaputto, sūriyo, devaputtoti ete sabbe cātumahārājikadevalokaṭṭhakā eva. Tettiṃsa janā tattha uppannāti tāvatimsā. Apica tāvatimsāti tesam devānaṃ nāmamevāti vuttaṃ. Tepi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā, tesam paramparā cakkavāḷapabbataṃ pattā, tathā yāmādīnaṃ. Ekadevalokepi hi devānaṃ paramparā cakkavāḷapabbataṃ appattā nāma natthi. Tattha dibbasukhaṃ yātā payātā sampattāti yāmā. Tuṭṭhā pahaṭṭhāti tusitā. Pakatipaṭṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathārucite bhoge nimminivā nimminivā ramantīti nimmānarati. Cittācāraṃ ṇatvā parehi nimmitesu bhogesu vasaṃ vattenti paranimmitavasavattī.

Tattha cātumahārājikaṃ devānaṃ manussagaṇanāya navutivassasatasahassāni āyupamāṇaṃ. Tāvatimsānaṃ devānaṃ tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Yāmānaṃ devānaṃ cuddasa ca vassakoṭiyo cattāri ca vassasatasahassāni. Tusitānaṃ devānaṃ sattapaññāsa ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassāni. Nimmānaratīnaṃ devānaṃ dve ca vassakoṭisatāni tisso ca vassakoṭiyo cattāri ca vassasatasahassāni. Paranimmitavasavattīnaṃ devānaṃ nava ca vassakoṭisatāni ekavīsa koṭiyo ca saṭṭhi ca vassasatasahassāni.

Muṭṭhihatthapādaketi pādatalato yāva aṭaniyā heṭṭhimanto, tāva muṭṭhiratanappamāṇapādake. Tañca kho majjhimassa purisassa hatthena, yassidāni vaḍḍhakīhatthoti samaññā. Sīlasamādānato paṭṭhāya aññaṃ kiñci akatvā dhammassavanena vā kammaṭṭhānamanasikārena vā vītināmetabbanti āha “taṃ pana upavasantena...pe... vicāretabba”nti.

Vācaṃ bhinditvā uposathaṅgāni samādātabbānti “imañca rattim imañca divasa”nti kālāparicchedaṃ katvā “uposathaṅgavasena aṭṭha sikkhāpadāni samādiyāmī”ti ekato katvā puna paccekaṃ “pāṇātipātā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmi...pe... uccāsayanamahāsayanā veramaṇisikkhāpadaṃ samādiyāmī”ti evaṃ vacībhedaṃ katvā yathāpālī samādātabbāni. Pāḷiṃ ajānantena pana attano bhāsāya paccekaṃ vā “buddhapaññattaṃ uposathaṃ adhiṭṭhāmī”ti ekato adhiṭṭhānavasena vā samādātabbāni, aññaṃ alabhantena adhiṭṭhātabbāni. Upāsakasīlañhi attanā samādiyantenapi samādinnaṃ parasantike samādiyantenapi, ekajjhaṃ samādinnaṃpi samādinnameva hoti paccekaṃ samādinnaṃpi. Taṃ pana ekajjhaṃ samādiyato ekāyeva virati ekā cetanā hoti. Sā pana sabbaviraticetanānaṃ kiccakārīti

tenapi sabbasikkhāpadāni samādinneva. Paccekam samādiyato pana nānāviraṭicetanāyo yathāsakam kiccavasena uppajjanti, sabbasamādāne pana vacībhedo kātabboyeva. Parūparodhapaṭisaṃyuttā paravihiṃsāsāṃyuttā.

Nanu ca “maṇi”nti vutte veḷuriyampi saṅgahitameva, kimattham pana veḷuriyanti āha “veḷuriyanti...pe... dassetī”ti. “Maṇi”nti vatvāva “veḷuriya”nti iminā jātimaṇibhāvaṃ dassetīti yojetabbam. Ekavassikaveḷuvaṇṇanti jātito ekavassāṭikkantaveḷuvaṇṇam. Laddhakanti sundaram. Candappabhā tāragaṇāva sabbeti yathā candappabhāya kalam sabbe tāragaṇā nānubhavantīti ayamettha atthoti āha “candappabhāti sāmiatthe paccatta”nti.

Uposathasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Ānandavaggo

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame channaparibbājakoti na naggaparibbājako. Bāhirakasamayaṃ luñcitvā harantoti bāhirakānaṃ samayaṃ nisedhetvā āpanno.

Paññācakkhussa vibandhanato andham karotīti andhakaraṇoti āha “yassa rāgo uppajjati”tiādi. Acakkhukaraṇoti asamatthasamāsoyaṃ “asūriyapassāni mukhāni”tiādīsu viyāti āha “paññācakkhum na karotīti acakkhukaraṇo”ti. Paññānirodhikoti anuppannāya lokiya lokuttarāya paññāya uppajjitum na deti, lokiya paññaṃ pana aṭṭhasamāpattipañcābhīṇāvasena uppannampi samucchinditvā khipatīti paññānirodhikoti evampettha attho daṭṭhabbo. Anuppannānuppadāuppannaparihāninimittatāya hi paññaṃ nirodhetīti paññānirodhiko. Vihanati vibādhatīti vighāto, dukkhanti āha “dukkhasaṅkhātassa vighātassā”ti. Kilesanibbānanti iminā asaṅkhatanibbānameva vadati. Asaṅkhatañhi nibbānaṃ nāma, taṃ paccakkham kātum na detīti anibbānaṃvattaniko. Lokuttaramissako kathito pubbabhāgiyassapi ariyamaggassa kathitattā.

Channasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ājīvakasuttavaṇṇanā

73. Dutiye na aññātukāmoti na ājānitukāmoyevāti attho. Tenāha “pariggaṇhanattham pana āgato”ti, paññāya paricchinditvā upaparikkhitvā gaṇhanatthanti attho. Kāraṇāpadesoti kāraṇaniddeso. Sesamettha uttānameva.

Ājīvakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye gilānassa bhāvo gelaññanti āha “gilānabhāvato”ti. Dīpetīti desanākkameneva paññāpeti. Paṭhamañhi sekhasīlasamādhipaññāyo vatvā pacchā asekkasīlādīni vadanto imamattham dīpeti.

Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe haṃsavaṭṭakacchannenāti haṃsavaṭṭakaparicchannena, haṃsamaṇḍalākārenāti attho. Natthi etassa parisesanti aparisesaṃ. Tenāha “appamattakampi asesetvā”ti. Aparisesadhammajānanato vā aparisesasaṅkhātaṃ ñāṇadassanaṃ paṭijānātīti evampettha attho daṭṭhabbo. Satatanti niccaṃ. Samitanti tasseva vevacananti āha “satataṃ samitanti sabbakālaṃ nirantara”nti. Atha vā niccaṭṭhena satata-saddena abhiṇhappavatti jotitā siyāti “samita”nti vuttaṃ. Tena nirantarappavattiṃ dassetīti āha “sabbakālaṃ nirantara”nti.

Visuddhisampāpanatthāyāti rāgādīhi malehi abhijjhāvisamalobhādīhi ca upakkiliṭṭhacittānaṃ sattānaṃ visuddhipāpanatthāya. Samatikkamanatthāyāti sokassa ca paridevassa ca pahānatthāya. Atthaṃ gamanatthāyāti kāyikadukkassa ca cetasikadomanassassa cāti imesaṃ dvinnaṃ atthaṅgamanāya, nirodhāyāti attho. Ñāyati nicchayena kamati nibbānaṃ. Taṃ vā ñāyati paṭivijjhati etenāti ñāyo, ariyamaggoti āha “maggassa adhigamanatthāyā”ti. Apaccayanibbānassa sacchikaraṇatthāyāti paccayarahitattā apaccayassa asaṅkhatassa taṇhāvānavirahitattā nibbānanti laddhanāmassa amatassa sacchikiriya, attapaccakkhatāyāti vuttaṃ hoti. Phusitvā phusitvāti patvā patvā. Sesamettha suviññeyyameva.

Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame kiccakaraṇīyesu sahabhāvaṭṭhena amā hontīti amaccā. “Ayaṃ ajjhattiko”ti evaṃ jānanti, ñāyanti vāti ñātī. Sassusasurapakkhikāti sassusasurā ca tappakkhiko ca sassusasurapakkhikā. Lohitena sambaddhāti sālohitā. Pitupakkhikā vā ñātī, mātupakkhikā sālohitā. Mātupitupakkhikā vā ñātī, sassusasurapakkhikā sālohitā. Avecca ratanassa guṇe yāthāvato ñatvā pasādo aveccappasādo. So pana yasmā maggenāgatattā kenaci akampaṇīyo ca appadhaṃsiyo ca hoti, tasmā evaṃ vuttaṃ “acalappasādo”ti. Bhāvaññathattanti sabhāvassa aññathattaṃ.

Vīsatiyā koṭṭhāsesūti kesādimatthaluṅgapariyantesu. Dvādasasu koṭṭhāsesūti pittādimuttapariyantesu. Catūsu koṭṭhāsesūti “yena ca santappati, yena ca jīrīyati, yena ca paridayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammā pariṇāmaṃ gacchatī”ti evaṃ vuttesu catūsu koṭṭhāsesu. Chasu koṭṭhāsesūti “uddhaṅgamā vātā, adhogamā vātā, kucchisayā vātā, koṭṭhāsāyā vātā, aṅgamaṅgānusārino vātā, assāso passāso”ti evaṃ vuttesu chasu koṭṭhāsesu. Vitthambhanaṃ sesabhūtattayasanthambhitatāpādanaṃ, “upakīḷana”nti eke. Sesam suviññeyyameva.

Nivesakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

6-7. Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā

77-78. Chaṭṭhe abhisāṅkhāraviññānanti kammahajātaṃ viññānaṃ. Sesamettha suviññeyyameva. Sattame natthi vattabbaṃ.

Paṭhamabhavasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame dukkarakārikānuyogoti dukkarakiriyaṇa anuyogo. Upaṭṭhānena sāranti upaṭṭhānākārena sāraṇa. “Idaṃ vara”ntiadinā upaṭṭhānākāraṇa vibhāveti. Etthāti etasmiṃ satthārā pucchite pañhe.

Sīlabbatasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame mūle, mūlassa vā gandho mūlagandhoti āha “mūlavatthuko gandho”ti. Mūlaṃ vatthu etassāti mūlavatthuko. Idāni mūlaṃ gandhayogato gandhoti imamattaṃ dassento “gandhasampannaṃ vā mūlameva mūlagandho”ti āha. Pacchimoyevettha atthavikappo yuttataroti dassetuṃ “tassa hi gandho”tiādimāha. Vassikapupphādīnanti sumanapupphādīnaṃ.

Gandhajātasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Cūḷanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasame aruṇavatisuttantaatṭhuppattiyanti “bhūtapubbaṃ, bhikkhave, rājā ahosi aruṇavā nāma. Rañño kho pana, bhikkhave, aruṇavato aruṇavatī nāma rājadhānī ahosi. Aruṇavatīṃ kho pana, bhikkhave, rājadhāniṃ sikhī bhagavā araṇaṃ sammāsambuddho upanissāya vihāsi. Sikhissa kho pana, bhikkhave, bhagavato arahato sammāsambuddhassa abhibhūsambhavaṃ nāma sāvakaṃ yugaṃ ahosi aggamaṃ bhaddayugaṃ. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā araṇaṃ sammāsambuddho abhibhuṃ bhikkhuṃ āmaṇesi”tiadinā brahmasaṃyutte āgataṃ aruṇavatisuttantaṃ atṭhuppattiyaṃ. Atippagoti ativiya pago, ativiya pātoti attho, na tāva kulesu bhattaṃ niṭṭhātīti vuttaṃ hoti.

Ujjhāyantīti avajhāyanti, heṭṭhā katvā cintenti, lāmakato cintenti. Anekavihiṭaṃ iddhivikubbaṃ katvāti “pakativāṇaṃ vijahitvā nāgavaṇṇaṃ vā dasseti, supaṇṇavaṇṇaṃ vā dasseti”tiadinā nayena āgataṃ anekappakāraṃ iddhivikubbaṃ katvā. Sahassilokadhātuntī cakkavāḷasahassaṃ. Gāthādvayaṃ abhāsīti therō kira “kathaṃ desitā kho dhammadesanā sabbesaṃ piyā manāpā”ti cintetvā “sabbepi pāsaṇḍā sabbe devamanussā attano attano samaye purisaṃkāraṃ vaṇṇayanti, vīriyassa avaṇṇavādī nāma natthi, vīriyappaṭisaṃyuttaṃ katvā desessāmi. Evamassa dhammadesanā sabbesaṃ piyā bhavissati manāpā”ti ṇatvā tīsu piṭakesu vicinitvā “ārambhatha nikkamathā”ti idaṃ gāthādvayaṃ abhāsi.

Kim āloko ayanti kassa nu kho ayaṃ ālokoti. Vicinantānanti cintentānaṃ. Sabbeti lokadhātuyaṃ sabbe devā ca manussā ca. Osaṭṭāya parisāyāti dhammassavanatthaṃ samosaṭṭāya parimitaparicchināya parisāya. Atthopi nesaṃ pākaṭo ahosīti na kevalaṃ te saddameva assosuma, atha kho atthopi tesamaṃ pakatisavanūpacāre viya pākaṭo ahosi. Tena sahassaṃ lokadhātumaṃ viññāpetīti adhippāyo.

Pariharantīti sinerumaṃ dakkhiṇato katvā parivattenti. Virocamānāti attano jutiyaṃ dibbamānā, sobhamānā vā. Tāva sahassadhā lokoti yattako candimasūriyehi obhāsiyamāno lokadhātusaṅkhāto ekeko loko, tattakena pamāṇena sahassadhā loko, iminā cakkavāḷena saddhiṃ cakkavāḷasahassanti attho. Kasmā panesā ānītāti esā cūḷanikā lokadhātu kasmā bhagavatā ānītā, desitāti attho. Majjhimikāya lokadhātuyaṃ paricchedadassanattanti dvisahassilokadhātuyaṃ parimāṇadassanattamaṃ.

Sahassilokadhātuyā sahasī dvisahassilokadhātu, sā cakkavāḷagaṇanāya dasasatasahassacakkavāḷaparimāṇā. Tenāha “sahassacakkavāḷāni sahasabhāgena gaṇetvā”tiādi. Kampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavāḷena saha yogakkhemam ṭhānam jātikkhettaṃ. Tattakāya eva jātikkhettabhāvo dhammatāvaseneva veditabbo, “pariggahavasenā”ti keci. Sabbesampi buddhānam evam jātikkhettaṃ tannivāsīnamyeva ca devatānam dhammābhisamayoti vadanti. Paṭisandhiggahaṇādīnam sattannaṃyeva gahaṇam nidassanamattaṃ mahābhinihārādikālepi tassa pakampanassa labbhanato.

Sahassam sahasadhā katvā gaṇitam majjhimikantiādinā majjhimikāya lokadhātuyā sahasam tisahassilokadhātu, sāyeva ca mahāsahassilokadhātūti dasseti. Saraseneva āṇāpavattanaṃ āṇākkhettaṃ, yaṃ ekajjhaṃ samvaṭṭati vivaṭṭati ca. Āṇā pharatīti tannivāsīdevatānam siraṣā sampaṭicchanaena vattati, tañca kho kevalam buddhānubhāveneva, adhippāyavasena ca pana “yāvatā pana ākaṅkheyyā”ti vacanato buddhānam avisayo nāma natthi, visayakkhettaṃ pamāṇaparicchedo nāma natthi. Visamoti sūriyuggamanādinā visamabhāvato visamo. Tenevāha “ekasmim ṭhāne sūriyo uggato hoti”tiādi. Sesamettha suviññeyyameva.

Cūḷanikāsaṭṭavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ānandavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samaṇavaggo

1-5. Samaṇasuttādivaṇṇanā

82-86. Catutthassa paṭhame sammā ādānam gahaṇam samādānanti āha “samādānam vuccati gahaṇa”nti. Adhikaṃ viṣiṭṭhaṃ sīlanti adhisīlam. Lokiyasīlassa adhisīlabhāvo pariyāyenāti nipariyāyameva taṃ dassetum “apica sabbampi lokiyasīla”ntiādi vuttaṃ. Sikkhitabbatoti āsevitabbato. Pañcapi dasapi vā sīlāni sīlam nāma, pātimokkhasaṃvaro adhisīlam nāma anavasesakāyikacetasaṃvarabhāvato maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Aṭṭha samāpattiyo cittaṃ, vipassanāpādaḷakkhaṇam adhicittaṃ maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Kammassakataññaṃ paññā, vipassanā adhipaññā maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Apica nibbānam patthayantena samādinnaṃ pañcasīlam dasasīlāni adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Nibbānam patthayantena samāpannā aṭṭha samāpattiyopi adhicitameva.

“Kalyāṇakārī kalyāṇam, pāpakārī ca pāpakam;
Anubhoti dvayametaṃ, anubandhañhi kāraṇa”nti. -

Evam atīte anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhassallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatapaññāpi adhipaññāti vadanti. Dutiyatatiyacatutthapañcamāni uttānatthāneva.

Samaṇasuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe samattakārīti anūnena paripūrena ākārena samannāgato. Sikkhāpadānaṃ khuddānukhuddakattaṃ apekkhāsiddhanti āha “tatrāpi saṅghādisesaṃ khuddaka”ntiādi. Aṅguttaramahānikāyaṇaṃ aṅguttaranikāyaṃ parihaṇantā ācariyā, aṅguttarabhāṇakāti vuttaṃ hoti. Lokavajjaṃ nāpajjati lokavajjasikkhāpadānaṃ vītikkamasādhakassa kilesagahanassa sabbaso pahīnattā. Paṇṇattivajjameva āpajjati paṇṇattivītikkamaṃ vā ajānatopi āpattisambhavato. Cittena āpajjanto rūpiyappaṭiggahaṇaṃ āpajjatīti upanikkhittasādiyena āpajjati.

Brahmacariyassa ādibhūtāni ādibrahmacariyāni, tāni eva ādibrahmacariyakāni yathā “vinayo eva venayiko”ti āha “maggabrahmacariyassā”tiādi. Cattāri mahāsīlasikkhāpadānīti cattāri pārājikāni sandhāya vadati. Paṭipakkhadhammānaṃ anavasesato savanato paggharaṇato soto, ariyamaggoti āha “sotasāṅkhātena maggenā”ti. Vinipātetī virūpaṃ sadukkhāṃ saupāyāsaṃ nipātetīti vinipāto, apāyadukkhe khipanako. Dhammoti sabhāvo. Nāssa vinipāto dhammoti avinipātadhammo, na attānaṃ apāyesu vinipātanasabhāvoti vuttaṃ hoti. Kasmā? Ye dhammā apāyagamanīyā, tesāṃ pahīnattā. Tenāha “avinipātadhammoti catūsu apāyesu apatanasabhāvo”ti. Tattha apatanasabhāvoti anuppajjanasabhāvo. Sotāpattimaggaṇiyāmena niyatoti uparimaggādhigamassa avassaṃbhāvibhāvato niyato. Tenevāha “sambodhiparāyaṇo”ti. Heṭṭhimantato sattamabhavato upari anuppajjanadhammatāya vā niyato. Sambujjhatīti sambodhi, ariyamaggo. So pana paṭhamamaggassa adhigatattā avasiṭṭho ca adhigantabbabhāvena icchitabboti uparimaggattayasāṅkhātā sambodhi paraṃ ayaṇaṃ parā gati assāti sambodhiparāyaṇo. Tenāha “uparimaggattayasambodhiparāyaṇo”ti.

Tanubhāvāti pariyuṭṭhānamandatāya ca kadāci karahaci uppattiyā ca tanubhāvena. Tanuttañhi dvīhi kāraṇehi veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmiṃsa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti viraḷākārā hutvā viraḷavāpīte khetto aṅkurā viya. Uppajjamānāpi ca vaṭṭānusārimahājanasseva maddantā pharantā chādentā andhakāraṃ karontā na uppajjanti, mandamandā uppajjanti tanukākārā hutvā abbhapaṭalamiva makkhikāpattamiva ca. Tattha keci therā bhaṇanti “sakadāgāmiṃsa kilesā kiñcāpi cirena uppajjanti, bahalāva uppajjanti. Tathā hissa puttā ca dhītaro ca dissantī”ti. Etaṃ pana appamāṇaṃ. Puttadhītaro hi aṅgapaccaṅgaparāmasanamattenapi hontīti. Dvīhiyeva kāraṇehissa kilesānaṃ tanuttaṃ veditabbaṃ adhiccuppattiyā ca pariyuṭṭhānamandatāya cāti.

Heṭṭhābhāgiyānanti ettha heṭṭhāti mahaggatabhūmito heṭṭhā, kāmabhūmiyanti attho. Tesāṃ paccayabhāvena heṭṭhābhāgassa hitāti heṭṭhābhāgiyā, tesāṃ heṭṭhābhāgiyānaṃ, heṭṭhābhāgassa kāmabhavassa paccayabhāvena gahitānanti attho. Saṃyojenti bandhanti khandhagatibhavādīhi khandhagatibhavādayo, kammaṃ vā phalenāti saṃyojanānīti āha “saṃyojanānanti bandhanāna”nti. Asamucchinnarāgādikassa hi etarahi khandhādīnaṃ āyatīṃ khandhādīhi sambandho, samucchinnarāgādikassa pana taṃ natthi, katānampi kammānaṃ asamatthabhāvāpattito rāgādīnaṃ anvayato byatirekato ca saṃyojanaṭṭho siddho. Parikkhayenāti samucchedena.

Opapātikoti upapātikayoniko upapatane sādhuṅkāri. Sesayonipaṭikkhepavacanametāṃ. Tena gabbhavāsadukkhābhāvamāha. Tattha parinibbāyīti iminā sesadukkhābhāvaṃ. Tattha parinibbāyitā cassa kāmaloke

khandhabījassa apunāgamanavasenevāti dassetuṃ “anāvattidhammo”ti vuttaṃ. Upariyevāti brahmalokeyeva. Anāvattidhammoti tato brahmalokā punappunaṃ paṭisandhivasena na āvattanadhammo. Tenāha “yonigativasena anāgamanadhammo”ti.

Padesaṃ padesakārī ārādhētī sīlakkhandhādīnaṃ pāripūriyā ekadesabhūtaṃ heṭṭhimamaggattayaṃ padeso, taṃ karonto padesaṃ ekadesabhūtaṃ heṭṭhimam phalattayameva ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “padesakārī puggalo nāma sotāpanno”tiādi. Paripūraṃ paripūrakārīti sīlakkhandhādīhi saddhindriyādīhi ca parito pūraṇena paripūrasaṅkhātaṃ arahattamaggaṃ karonto nibbattento paripūraṃ arahattaphalaṃ ārādheti, nipphādetīti attho. Tenāha “paripūrakārī nāma arahā”tiādi.

Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

7-10. Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā

88-91. Sattame kulā kulaṃ gamanakoti kulato kulaṃ gacchanto. Dve vā tayo vā bhaveti devamanussavasena dve vā tayo vā bhavē. Missakabhavavasena hetuṃ vuttaṃ. Desanāmattameva cetuṃ “dve vā tīṇi vā”ti. Yāva chaṭṭhabhavā saṃsaratopi kolaṃkolova hoti. Tenevāha “ayañhi dve vā bhavē...pe... evamettha vikappo daṭṭhabbo”ti. Uḷākulavacano vā ettha kulasaddo, kulato kulaṃ gacchatīti kolaṃkolo. Sotāpattiphalasacchikiriyato paṭṭhāya hi nīcakule uppatti nāma natthi, mahābhogakulesu eva nibbattatīti attho. Kevalo hi kulasaddo mahākulameva vadati “kulaputto”tiādīsu viya. Ekabījīti ettha khandhabījaṃ nāma kathitaṃ, khandhabījanti ca paṭisandhiviññāṇaṃ vuccati. Yassa hi sotāpannassa ekaṃ khandhabījaṃ atthi, ekaṃ bhavaggahaṇaṃ, so ekabījī nāma. Tenāha “ekasseva bhavassa bījaṃ etassa atthīti ekabījī”ti. “Mānusaṃ bhava”nti idaṃ panettha desanāmattameva, “devabhavaṃ nibbattetī”tipi pana vattuṃ vaṭṭatiyeva.

Uddhaṃvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vāti uddhaṃsoto, uddhaṃ vā gantvā paṭilabbhitabbato uddhamassa maggasotanti uddhaṃsoto. Paṭisandhivasena akaniṭṭhabhavaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī. Yattha katthacīti avihādīsu yattha katthaci. Sappayogenāti vipassanāññābhisaṅkhārasaṅkhātena payogena saha, mahatā vipassanāpayogenāti attho. Upahaccāti etassa upagantvāti attho. Tena vemajjhātikamo kālakiriyāpagamanañca saṅgahitaṃ hoti, tasmā āyuvemajjhaṃ atikkamitvā parinibbāyanto upahaccaparinibbāyī nāma hotīti āha “yo pana kappasahassāyukesu aviheṣū”tiādi. So tividho hotīti ñāṇassa tikkhamajjhamudubhāvena tividho hoti. Tenāha “kappasahassāyukesū”tiādi.

Saddhādhurena abhinivisitvāti “sace saddhāya sakkā nibbattetuṃ, nibbattessāmi lokuttaramagga”nti evaṃ saddhādhuravasena abhinivisitvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā. Paññādhurena abhinivīṭṭhoti “sace paññāya sakkā, nibbattessāmi lokuttaramagga”nti evaṃ paññādhuraṃ katvā abhinivīṭṭho. Yathāvuttameva aṭṭhavidhattaṃ kolaṃkolasattakkhattuparamesu atidisanto “tathā kolaṃkolā sattakkhattuparamā cā”ti āha. Vuttanayeneva aṭṭha kolaṃkolā, aṭṭha sattakkhattuparamāti vuttaṃ hoti.

Tattha sattakkhattuṃ paramā bhavūpapatti attabhāvaggahaṇaṃ assa, tato paraṃ aṭṭhamaṃ bhavaṃ nādiyatīti sattakkhattuparamo. Bhagavatā gahitanāmaseneva cetāni ariyāya jātiyā jātānaṃ tesu nāmāni jātāni kumārānaṃ mātāpitūhi gahitanāmāni viya. Ettakañhi ṭhānaṃ gato ekabījī nāma hoti, ettakaṃ kolaṃkolo, ettakaṃ sattakkhattuparamoti bhagavatā etesaṃ nāmaṃ gahitaṃ. Niyamato pana

ayaṃ ekabījī, ayaṃ kolaṃkolo, ayaṃ sattakkhattuparamoti natthi. Ko pana nesam etaṃ pabhedaṃ niyametīti? Keci tāva therā “pubbahetu niyametī”ti vadanti, keci paṭhamamaggo, keci upari tayo maggā, keci tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanāti.

Tattha “pubbahetu niyametī”ti vāde paṭhamamaggassa upanissayo kato nāma hoti, “upari tayo maggā nirupanissayā uppannā”ti vacanaṃ āpajjati. “Paṭhamamaggo niyamehī”ti vāde upari tiṇṇaṃ maggānaṃ niratthakatā āpajjati. “Upari tayo maggā niyamentī”ti vāde paṭhamamagge anuppanneyeva upari tayo maggā uppannāti āpajjatīti. “Tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā niyametī”ti vādo pana yujjati. Sace hi upari tiṇṇaṃ maggānaṃ vipassanā balavatī hoti, ekabījī nāma hoti, tato mandatarāya kolaṃkolo, tato mandatarāya sattakkhattuparamoti.

Ekacco hi sotāpanno vaṭṭajjhāsaya hoti vaṭṭābhirato, punappunaṃ vaṭṭasmiṃyeva carati sandissati. Anāthapiṇḍiko seṭṭhi, visākhā upāsikā, cūlarathamahārathā devaputtā, anekavaṇṇo devaputto, sakko devarājā, nāgadatto devaputtoti ime hi ettakā janā vaṭṭajjhāsaya vaṭṭābhiratā ādito paṭṭhāya cha devaloke sodhetvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbāyissanti, ime idha na gahitā. Na kevalaṅcimeva, yopi manussesuyeva sattakkhattuṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti, yopi devaloke nibbato devesuyeva sattakkhattuṃ aparāparaṃ saṃsaritvā arahattaṃ pāpuṇāti. Imepi idha na gahitā, kālena deve, kālena manusse saṃsaritvā pana arahattaṃ pāpuṇantova idha gahito, tasmā “sattakkhattuparamo”ti idaṃ idhaṭṭhakavokiṇṇabhavūpapattikasukkhavipassakassa nāmaṃ kathitanti veditabbaṃ.

“Sakideva imaṃ lokaṃ āgantvā”ti vacanato pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi idha sakadāgāmiphalaṃ patvā idheva parinibbāyati, ekacco idha patvā devaloke parinibbāyati, ekacco devaloke patvā tattheva parinibbāyati, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāyati. Ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke yāvatāyukaṃ vasitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāyissati, ayaṃ ekova idha gahitoti veditabbo.

Idāni tassa pabhedaṃ dassento “tīsu pana vimokkhesū”tiādimāha. Imassa pana sakadāgāmīno ekabījīnā saddhiṃ kiṃ nānākaraṇanti? Ekabījissa ekāva paṭisandhi, sakadāgāmiṃsa dve paṭisandhiyo, idaṃ tesam nānākaraṇaṃ. Suññatavimokkheṇa vimuttakhīṇāsavo paṭipadāvasena catubbidho hoti, tathā animittaappaṇihitavimokkhehīti evaṃ dvādasa arahantā hontīti āha “yathā pana sakadāgāmīno, tattheva arahanto dvādasa veditabbā”ti. Aṭṭhamanavamadasamāni uttānatthāneva.

Dutiyasikkhāsuttādivaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame viharapaṭibaddhanavakammādhāraṃ harati pavattetīti bhārahāro. Tenevāha “nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggatī”ti. Sikkhitabbato sikkhā, pajjitabbato, pajjanti etehīti vā padāni, sikkhāyeve padāni sikkhāpadānīti āha “sikkhāsaṅkhātehi padehī”ti. Dassetīti paccakkhato dasseti, hatthāmalakaṃ viya pākāṭe vibhūte katvā vibhāveti. Gaṇhāpetīti te dhamme manasā anupakkhite diṭṭhiyā suppaṭividdhe kārento uggaṇhāpeti. Samussāhetīti samādhimhi ussāhaṃ janeti. Paṭiladdhaguṇehīti tāya desanāya tannissayapaccattapurisakārena ca tesam

paṭividdhaguṇehi. Vodāpetīti tesam cittasantānaṃ
assaddhiyādikilesamalāpagamanena pabhassaraṃ karoti. Saṇhaṃ saṇhaṃ kathetīti
atīviya sukhumaṃ katvā katheti.

Accayanaṃ sādhumariyādaṃ madditvā vītikkamanaṃ accayoti āha “aparādhō”ti.
Acceti atikkamati etenāti vā accayo, vītikkamassa pavattanako akusaladhammo. So
eva aparajjhati etenāti aparādhō. So hi aparajjhantaṃ purisaṃ adhibhavitvā
pavattati. Tenāha “atikkamma adhibhavitvā pavatto”ti. Paṭiggaṇhātūti
adhivāsanavasena sampatīcchatūti atthoti āha “khamatū”ti. Sadevakena lokena
nissaraṇanti araṇīyato ariyo, tathāgatoti āha “ariyassa vinayeti buddhassa bhagavato
sāsane”ti. Puggalādhiṭṭhānaṃ karontoti kāmaṃ “vuddhi hesā”ti
dhammādhiṭṭhānavasena vākyam āraddhaṃ, tathāpi desanaṃ pana
puggalaḍhiṭṭhānaṃ karonto “saṃvaram āpajjati”ti āhāti yojanā.

Saṅkavāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Samaṇavaggaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Loṇakapallavaggo

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame atipātikānīti sīghaṃ pavattetabbāni. Karaṇīyānīti ettha
avassake anīyasaddo daṭṭhabboti āha “avassakiccānī”ti. Nikkhaṇṭasetāṅkurānīti
bījato nikkhaṇṭasetāṅkurāni. Sesamettha uttānameva.

Accāyikasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutiye sāṇehi vākehi nibbattitāni sāṇāni. Missasāṇāni masāṇāni na bhaṅgāni.
Erakatiṇādīnīti ādi-saddena akkamakacikadalivākādīnaṃ saṅgaho. Erakādīhi katāni hi
chavāni lāmakāni dussānīti “chavadussānī”ti vattabbataṃ labhanti. Kuṇḍakanti
tanutaraṃ taṇḍulappakaraṇaṃ. Pañca dussīlyānīti pāṇātipātādīni pañca. Cattāro
āsavāti kāmāsavādayo cattāro āsavā. Sīlaggappattoti sīlena, sīlassa vā aggappatto.

Pavivekasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye viddheti dūrībhūte. Dūrabhāvo ca ākāsassa valāhakavigamena hotīti āha
“valāhakavigamena dūrībhūte”ti. Teneva hi “viddhe vigatavalāhake”ti vuttaṃ.
Nabhaṃ abbhussakkamānoti ākāsaṃ abhilaṅghanto. Iminā taruṇasūriyabhāvo
dassito. Nātidūrodite hi ādicce taruṇasūriyasamaññā. Duvidhamevassa saṃyojanaṃ
natthīti orambhāgiyauddhambhāgiyavasena duvidhampi saṃyojanaṃ assa
paṭhamajjhānalābhino ariyasāvakaṃ natthi. Kasmā panassa
uddhambhāgiyasamyojanampi natthīti vuttaṃ. Orambhāgiyasamyojanānameva
hettha pahānaṃ vuttanti āha “itarampī”tiādi, itaraṃ uddhambhāgiyasamyojanaṃ
puna imaṃ lokaṃ paṭisandhivasena ānetuṃ asamattatāya natthīti vuttanti attho.
Jhānalābhino hi sabbepi ariyā brahmalokūpapannā heṭṭhā na uppajjanti, uddhaṃ

uddhaṃ uppajjantāpi vehapphalaṃ akaniṭṭhaṃ bhavaggañca patvā na punaṇṇattha jāyanti, tattha tattheva arahattaṃ patvā parinibbāyanti. Tenevāha “imasmimṃ sutte jhānānāgāmī nāma kathito”ti. Jhānavasena hi heṭṭhā na āgacchatīti jhānānāgāmī.

Saradasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe paccayabāhullikāti cīvarādibāhullāya paṭipannā. Avīтатаṇhatāya hi taṃ taṃ parikkhārajātaṃ bahuṃ lanti ādiyantīti bahulā, te eva bāhulikā yathā “venayiko”ti. Te paccayabāhullāya yuttappayuttā hontīti cīvarādibāhullāya paṭipannā nāma honti. Sikkhāya agāravabhāvato sithilaṃ agāḷhaṃ gaṇhantīti sāthalikā. Sithilanti ca bhāvanapuṃsakaniddeso. Sithilasaddena samānatthassa sathalasaddassa vasena sāthalikāti padasiddhi veditabbā. Avagamanaṭṭhenāti adhogamanaṭṭhena, orambhāgiyabhāvenāti attho. Nikkhittadhurāti oropitadhurā ujjitussāhā. Upadhiviveko nibbānaṃ. Duvidhampi vīriyanti kāyikaṃ cetasikañca vīriyaṃ.

Bhaṇḍanaṃ jātaṃ etesanti bhaṇḍanaajātā. Visesanassa paranipātavasena cetam vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana visesanassa pubbanipātavaseneva atthaṃ dassento “jātabhaṇḍanā”ti āha. Kalaho jāto etesanti kalahajātāti etthāpi eseva nayo. Kalahassa pubbabhāgoti kalahassa hetubhūtā paṭibhāgā taṃsadisī ca anīṭṭhakiriyā. Hatthaparāmāsādivasenāti kujjhitvā aññamaññassa hatthe gahetvā palapanaacchindanādivasena. “Ayaṃ dhammo, nāyaṃ dhammo”tiādinā viruddhavādabhūtaṃ vivādaṃ āpannāti vivādapannā. Tenāha “viruddhavādaṃ āpannā”ti. Mukhasannissitatāya vācā idha “mukha”nti adhippetāti āha “pharusā vācā mukhasattiyo”ti.

Satipi ubhayesaṃ kalāpānaṃ paramatthato bhede pacurajanehi pana duviññeyyanānattaṃ khīrodakasammoditaṃ accantametaṃ saṃsaṭṭhaṃ viya hutvā tiṭṭhatīti āha “khīrodakaṃ viya bhūtā”ti. Yathā khīrañca udakañca aññamaññaṃ saṃsandati, visuṃ na hoti, ekattaṃ viya upeti, evaṃ sāmaggivasena ekattūpagatacittuppādāti attho. Mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā olokaṃ cakkhūni viya cakkhūni nāmāti āha “upasantehi mettacakkhūhī”ti. Piyabhāvadīpakāni hi cakkhūni piyacakkhūni. Pamuditassa pīti jāyatīti pamodapaccayabalavapītimāha. Pañcavaṇṇā pīti uppajjati khuddikādibhedena pañcappakārā pīti uppajjati. Pītimanassāti tāya pītiyā pīṇitamanassa, passaddhiāvahehi uḷārehi pītivegehi tintacittassāti attho. Vigatadaratho kilesapariḷāhānaṃ dūribhāvena vūpasantadaratho.

Kena udakena dārito pabbatappadesoti katvā āha “kandaro nāmā”tiādi. Udakassa yathāninnaṃ pavattiyā nadinibbattanabhāvena “nadikuñjo”tipi vuccati. Sāvaṭṭā nadiyo padarā. Aṭṭha māseti hemantagimhautuvasena aṭṭha māse. Khuddakā udakavāhiniyo sākhā viyāti sākhā. Khuddakasobbhā kusubbhā okārassa ukāraṃ katvā. Yattha upari unnatappadesato udakaṃ āgantvā tiṭṭhati ceva sandati ca, te kusubbhā khuddakaāvātā. Khuddakanadiyoti pabbatapādādito nikkhantā khuddakā nadiyo.

Parisāsuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

5-7. Paṭhamaājānīyasuttādivaṇṇanā

97-99. Pañcame anucchavikoti rañño paribhuñjanayoggo.

Hatthapādādiāṅgasamatāyāti hatthapādādiavayavasamatāya, rañño vā senāya aṅgabhūtattā rañño aṅganti vuccati. Ānetvā hunitabbanti āhunam, āhutīti atthato ekanti āha “āhutisaṅkhātamaṃ piṇḍapāta”nti. Dūratopi ānetvā sīlavantesu dātābassetamaṃ adhivacanamaṃ. Piṇḍapātanti ca nidassanamattamaṃ. Ānetvā hunitabbānañhi cīvarādīnaṃ catunnam paccayānametaṃ adhivacanamaṃ āhunanti. Tam arahatīti āhuneyyo. Paṭiggahetumaṃ yuttoti tassa mahapphalabhāvakaraṇato paṭiggaṇhitumaṃ anucchaviko.

Pāhunakabhāttassāti disavidisato āgatānaṃ piyamanāpānaṃ ñātimittānaṃ atthāya sakkāre paṭiyattassa āgantukabhāttassa. Tañhi ṭhapetvā te tathārūpe pāhunake saṅghasseva dātumaṃ yuttamaṃ, saṅghova tam paṭiggahetumaṃ yutto. Saṅghasadiṣo hi pāhunako natthi. Tathā hesa ekasmiṃ buddhantare vītivatte dissati, kadāci asaṅkhyeyyepi kappe vītivatte. Abbokiṇṇaṇca piyamanāpatādikarehi dhammehi samannāgato. Evaṃ pāhunamassa dātumaṃ yuttamaṃ, pāhunaṇca paṭiggahetumaṃ yuttoti pāhuneyyo. Ayañhettha adhippāyo “ñātimittā vippavūṭṭhā na cirasseva samāgacchanti, anavaṭṭhitā ca tesu piyamanāpatā, na evamariyasaṅgho, tasmā saṅghova pāhuneyyo”ti.

Dakkhanti etāya sattā yathādhippetāhi sampattīhi vaḍḍhantīti dakkhiṇā, paralokaṃ saddahitvā dānaṃ. Tam dakkhiṇamaṃ arahati, dakkhiṇāya vā hito yasmā mahapphalakaraṇatāya visodhetīti dakkhiṇeyyo.

Puññatthikehi añjali karaṇīyo etthāti añjalikaraṇīyo. Ubho hettha sirasi patitṭhāpetvā sabbalokena kayiramānaṃ añjalikammaṃ arahatīti vā añjalikaraṇīyo. Tenāha “añjalipaggahaṇassa anucchaviko”ti.

Yadipi pāliyaṃ “anuttara”nti vuttamaṃ, natthi ito uttaram visitṭhanti hi anuttaram, samampissa pana natthīti dassento “asadisa”nti āha. Khittamaṃ vuttamaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyati rakkhati, khipanti vapanti ettha bījānīti vā khettaṃ, kedārādi, khettaṃ viya khettaṃ, puññānaṃ khettaṃ puññakkhettaṃ. Yathā hi rañño vā amaccassa vā sālīnaṃ vā yavānaṃ vā viruhanaṭṭhānaṃ “rañño sālikkhetamaṃ yavakkheta”nti vuccati, evaṃ saṅgho sabbalokassa puññānaṃ viruhanaṭṭhānaṃ. Saṅghamaṃ nissāya hi lokassa nānappakārahitasukhasamvattanikāni puññāni viruhanti, tasmā saṅgho anuttaram puññakkhettaṃ lokassa. Sesamaṃ suviññeyyameva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

Paṭhamaājāṇīyasuttādivaṇṇanā nīṭṭhitā.

8. Potthakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame navoti navavāyimo. Tenāha “karaṇamaṃ upādāya vuccatī”ti. Vākamayavatthanti sāṇādivākasāṭakaṃ. Dubbaṇṇoti vivaṇṇo. Dukkhasamphassoti kharasamphasso. Appamaṃ agghatīti appaggho. Atibahumaṃ agghanto kahāpaṇagghanaṃ hoti. Paribhogamajjhimoti paribhogakālavasena majjhimo. So hi navabhāvaṃ atikkamitvā jiṇṇabhāvaṃ appatto majjhe paribhogakālepi dubbaṇṇo ca dukkhasamphasso ca appagghoyeva hoti. Atibahumaṃ agghanto aḍḍhamaṃ agghati, jiṇṇakāle pana aḍḍhamāsakaṃ vā kākāṇikaṃ vā agghati. Ukkhaliparipuñchananti kālukkhaliparipuñchanamaṃ. Navotipi upasampadāya pañcavassakālato heṭṭhā jātiyā satṭhivassopi navoyeva. Dubbaṇṇatāyāti sarīravaṇṇenapi guṇavaṇṇenapi

dubbaṇṇatāya. Dussīlassa hi parisamajjhe nittejatāya sarīraṇṇopi na sampajjati, guṇavaṇṇena vattabbameva natthi. Aṭṭhakathāyaṃ pana sarīraṇṇena dubbaṇṇatāpi guṇavaṇṇassa abhāvena dubbaṇṇatāyāti vuttaṃ.

Ye kho panassāti ye kho pana tassa upaṭṭhākā vā ñātimittādayo vā etaṃ puggalaṃ sevanti. Tesanti tesam puggalānaṃ cha satthāre sevantānaṃ micchādiṭṭhikānaṃ viya. Devadatte sevantānaṃ kokālikādīnaṃ viya ca taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ ahitāya dukkhāya hoti. Majjhimoti pañcavassakālato paṭṭhāya yāva navavassakālā majjhimō nāma. Theroti dasavassato paṭṭhāya thero nāma. Evamāhaṃsūti evaṃ vadanti. Kiṃ nu kho tuyhanti tuyhaṃ bālassa bhaṇitena ko atthoti vuttaṃ hoti. Tathārūpanti tathājātikam tathāsabhāvaṃ ukkhepanīyakammassa kāraṇabhūtaṃ.

Tihi kappāsaṃsūhi suttaṃ kantivā katavattthanti tayo kappāsaṃsū gahetvā kantitasuttena vāyitaṃ sukhumavatthaṃ, taṃ navavāyimaṃ anagghaṃ hoti, paribhogamajjhimaṃ vīsampi tiṃsampi sahaṃsāni agghati, jiṇṇakāle, aṭṭhapi dasapi sahaṃsāni agghati.

Tesam taṃ hotīti tesam sammāsambuddhādayo sevantā viya taṃ sevanaṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya hoti. Sammāsambuddhañhi ekaṃ nissāya yāvajjakālā muccanakasattānaṃ pamāṇaṃ natthi, tathā sārīputtattheramahāmoggallānatthere avasese ca asīti mahāsāvake nissāya saggagatasattānaṃ pamāṇaṃ natthi, yāvajjakālā tesam diṭṭhānugatiṃ paṭipannasattānampi pamāṇaṃ natthiyeva. Ādheyyaṃ gacchatīti tassa mahātherassa taṃ atthanissitaṃ vacanaṃ yathā gandhakaraṇḍake kāsikavatthaṃ ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati, evaṃ uttamaṅge sirasmiṃ hadaye ca ādhātābbataṃ ṭhapetābbataṃ gacchati.

Potthakasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame yathā yathā kammaṃ karotīti yena yena pakārena paṇaghātādīpapakammaṃ karoti. Vipākaṃ paṭisaṃvediyatevāti avadhāraṇena kammaśiddhiyaṃ tabbipākassa appavatti nāma natthīti dīpeti. Tenevāha “na hi sakkā”tiādi. Evaṃ santanti bhummatthe upayogavacananti āha “evaṃ sante”ti. Abhisankhāraviññāṇanīrodhenāti kammaviññāṇassa āyatimaṃ anupattidhammatāpajjanena.

“Ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanattito”tiādinā kāyassa asubhāniccādiākāraanupassanā kāyabhāvanāti āha “kāyānupassanāsankhātāya tāya bhāvanāyā”ti. Rāgādīnanti ādi-saddena dosamohānaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “Rāgo kho, āvuso, pamāṇakaraṇo, doso pamāṇakaraṇo, moho pamāṇakaraṇo, te khīṇāsavassa bhikkhuno pahīnā ucchinnaṃ mūlā tālavatthukatā anabhāvaṃkatā āyatimaṃ anuppādadhammā”ti hi vuttaṃ.

Yathā hi pabbatapāde pūtipaṇṇassa udakaṃ nāma hoti, kāḷavaṇṇaṃ olokentānaṃ byāmasataṃ gambhīraṃ viya khāyati, yaṭṭhiṃ vā rajjuṃ vā gahetvā minantassa piṭṭhipādoddharaṇamattampi na hoti, evameva ekaccassa yāva rāgādayo nuppajjanti, tāva taṃ puggalaṃ sañjānituṃ na sakkā hoti, sotāpanno viya sakadāgāmī viya anāgāmī viya ca khāyati. Yadā panassa rāgādayo uppajjanti, tadā ratto duṭṭho mūḷhoti paññāyati. Iti te rāgādayo “ettako aya”nti puggalassa pamāṇaṃ dassentāva uppajjantīti pamāṇakaraṇā nāma vuttā.

Jāpetunti jinadhanam kātum. Soti rājā, mahāmatto vā. Assāti añjaliṃ paggahevā yācantassa. Sesamettha uttānameva.

Loṇakapallasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paṃsudhovakasuttavaṇṇanā

102. Dasame anīhatadosanti anapanītathūlakāḷakam. Anapanītakasāvanti anapagatasukhumakāḷakam. Pahaṭamattanti āhaṭamattam.

Dasakusalakammapathavasena uppannam cittam cittameva, vipassanāpādakaatṭhasamāpatticittam vipassanācittañca tato cittato adhikam cittanti adhiccittanti āha “adhiccittanti samathavipassanācitta”nti. Anuyuttassāti anuppannassa uppādanavasena uppannassa paṭibrūhanavasena anu anu yuttassa, tattha yuttappayuttassāti attho. Ettha ca purebhattam piṇḍāya caritvā pacchābhattam piṇḍapātappaṭikkanto nisīdanam ādāya “asukasmiṃ rukkhamūle vā vanasaṇḍe vā pabbhāre vā samaṇadhammam karissāmī”ti nikkhamantopi tattha gantvā hatthehi vā pādehi vā nisajjaṭṭhānato tiṇapaṇṇāni apanentopi adhiccittam anuyuttoyeva. Nisīditvā pana hatthapāde dhovitvā mūlakammaṭṭhānam gahetvā bhāvanam anuyuñjanto bhāvanāya appanam appattāyapi adhiccittamanuyuttoyeva tadatthenapi taṃsaddavohārato. Cittasampannoti dhammacittassa samannāgatattā sampannacitto. Paṇḍitajātikoti paṇḍitasabhāvo.

Kāme ārabbhāti vatthukāme ārabbhā. Kāmarāgasāṅkhātena vā kāmena paṭisaṃyutto vitakko kāmavitakko. Byāpajjati cittam etenāti byāpādo, doso. Vihimsanti etāya satte, vihiṃsanam vā tesam etanti vihiṃsā, paresam viheṭhanākārena pavattassa karuṇāpaṭipakkhassa pāpadhammassetaṃ adhivacanam. Nātake ārabbhā uppanno vitakkoti nātake ārabbhā gehassitapemavasena uppanno vitakko. Janapadamārabbhā uppanno vitakkoti etthāpi eseṇa nayo. Aho vata maṃ...pe... uppanno vitakkoti “aho vata maṃ pare na avajāneyyūṃ, na heṭṭhā katvā maññeyyūṃ, pāsānacchattam viya garuṃ kareyyu”nti evaṃ uppannavitakko. Dasavipassanupakkilesavitakkāti obhāsādidasavipassanupakkilese ārabbhā uppannavitakkā.

Avasiṭṭhā dhammavitakkā etassāti avasiṭṭhadhammavitakko, vipassanāsamādhi. Na ekaggabhāvappatto na ekaggataṃ patto. Ekaṃ udetīti hi ekodi, paṭipakkhehi anabhibhūtatā aggaṃ seṭṭham hutvā udetīti attho. Seṭṭhopi hi loke ekoti vuccati, ekasmiṃ ārammaṇe samādhānavasena pavattacittassetam adhivacanam. Ekodissa bhāvo ekodibhāvo, ekaggatāyetaṃ adhivacanam.

Niyakajjhattanti attasantānassetam adhivacanam. Gocarajjhattanti idha nibbānam adhippetam. Tenāha “ekasmiṃ nibbānagocareyeva tiṭṭhatī”ti. Suṭṭhu nisīdatīti samādhipaṭipakkhe kilese sannisīdento suṭṭhu nisīdati. Ekaggaṃ hotīti abyaggabhāvappattiyā ekaggaṃ hoti. Sammā ādhiyatīti yathā ārammaṇe suṭṭhu appitaṃ hoti, evaṃ sammā sammadeva ādhiyati.

Abhiññā sacchikaraṇīyassāti ettha “abhiññāya sacchikaraṇīyassā”ti vattabbe “abhiññā”ti ya-kāralopena pana puna kālakiriyāniddeṣo katoti āha “abhiññāyā paccakkham kātābassā”ti. Abhiññāya iddhividhādīñāṇena sacchikiriyaṃ iddhividhapaccanubhavanādikaṃ abhiññāsacchikaraṇīyanti evaṃ vā ettha attho daṭṭhabbo. Sakkehihābattam pāpuṇātīti ettha pana yassa paccakkham atthi, so

sakkhī, sakkhino bhabbatā sakkhibhabbatā, sakkhibhavananti vuttaṃ hoti. Sakkhī ca so bhabbo cāti sakkhibhabbo. Ayañhi iddhividhādīnaṃ bhabbo tattha ca sakkhīti sakkhibhabbo, tassa bhāvo sakkhibhabbatā, taṃ pāpuṇātīti attho.

Abhiññāpādakajjhānādibhedeti ettha abhiññāpādā ca abhiññāpādakajjhānañca abhiññāpādakajjhānāni. Ādi-saddena arahattañca arahattassa vipassanā ca saṅgahitāti daṭṭhabbaṃ. Teneva majjhimanikāyaṭṭhakathāyaṃ -

“Sati satiāyataneti sati satikāraṇe. Kiñcettha kāraṇaṃ? Abhiññā vā abhiññāpādakajjhānaṃ vā, avasāne pana arahattaṃ vā kāraṇaṃ arahattassa vipassanā vāti veditabba”nti vuttaṃ.

Yañhi taṃ tatra tatra sakkhibhabbatāsaṅkhātāṃ iddhividhapaccanubhavanādi, tassa abhiññā kāraṇaṃ. Atha iddhividhapaccanubhavanādi abhiññā, evaṃ sati abhiññāpādakajjhānaṃ kāraṇaṃ. Avasāne chaṭṭhābhiññāya pana arahattaṃ, arahattassa vipassanā vā kāraṇaṃ. Arahattañhi “kudāssu nāmāhaṃ tadāyatanāṃ upasampajja viharissāmi, yadariyā etarahi upasampajja viharanti”ti anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhapetvā abhiññā nibbattentassa kāraṇaṃ. Idañca sādhāraṇaṃ na hoti, sādhāraṇavasena pana arahattassa vipassanā kāraṇaṃ. Imasmiñhi sutte arahattaphalavasena chaṭṭhābhiññā vuttā. Tenevāha “āsavānaṃ khayātiādi cettha phalasamāpattivaseṇa vuttanti veditabba”nti.

Paṃsudhovaṇṇasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasame yehi phalaṃ nimīyati, uppajjanaṭṭhāne pakkipamānaṃ viya hoti, tāni nimittāni. Tenāha “tīṇi kāraṇāni”ti. Kālena kālanti ettha kālenāti bhummatthe karaṇavacanāṃ. Kālanti ca upayogavacananti āha “kāle kāle”ti. Manasi kātabbāti citte kātabbā, uppādetabbāti attho. Upalakkhitasamādhānākāro samādhiyeve idha samādhinimittanti āha “ekaggatā hi idha samādhinimittanti vuttā”ti. Tānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyyāti ettha tānaṃ atthīti vacanaseso. Taṃ bhāvanācittaṃ kosajjāya saṃvatteyya, tassa saṃvattanassa kāraṇaṃ atthīti attho. Taṃ vā manasikaraṇaṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyya, etassa tānaṃ kāraṇaṃ atthīti attho. Tenāha “kāraṇaṃ vijjati”tiādi. Nāṇajavanti saṅkhāresu aniccādivaseṇa pavattamānaṃ paññājavaṃ.

Yaṃ kiñci suvaṇṇatāpanayoggaṅgārabhājanaṃ idha “ukkā”ti adhippetanti āha “aṅgārapalla”nti. Sajjeyyāti yathā tattha pakkhittaṃ suvaṇṇaṃ tappati, evaṃ paṭiyādiyeyya. Ālimpeyyāti ādiyeyya, jaleyyāti attho. Tenāha “tattha aṅgāre...pe...gāhāpeyyā”ti. Mūsāya vā pakkhipeyyāti tattake vā pakkhipeyya. Upadhāretīti sallakkheti.

Nimittasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Loṇakapallavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries. 03. Subcommentary on the Book of the Threes. 2. The Second Fifty Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org